

К 5011

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

10
ЖОВТЕНЬ
1940

34196/10 т.

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

ЗМІСТ

	Стор.
Іван Чумаченко—Границя. Поезія	3
Давид Вишневський—Василина. Оповідання	6
Володимир Свідзінський—Туман, ***. Поезії	13
Олесь Донченко—Карафут. Повість (продовження)	14
Єва Нарубіна—Сестри. Поезія	48
Терень Масенко—Свято в Осетії. Поема	49
Л. Шутов—На хуторі. Оповідання	53
Кость Герасименко—Поезії	61
Валентин Бичко—Три мініатюри	62
Павло Нечай—Ксеня. Новела	63
Петро Дорошко—Поліські октави	82
Валентина Ткаченко—Моїй рідній. Поезії	83
Петро Вовк—Важа Пшавела. Нарис	84
Микола Баль—Надвечір'я	89

Двадцятиріччя літературної діяльності Володимира Сосюра

Семен Шаховський—Володимир Сосюра. Стаття	90
Акад. О. І. Білецький—Проблема синтезу в літературознавстві. Стаття	98

Бібліографія

Яків Донський—„Визволена земля“. Рецензія	113
Микола Трублаїні—Нові книги для дітей. Рецензії	115
Д. Єфименко—Пісні нового Донбасу. Рецензія	122
Андрій Клоччя—Там, де тирса шелестіла... Рецензія	124

Редакція: П. Ходченко (в. о. редактора), Ів. Сенченко, Ст. Крижанівський
(заступники редактора)

Адреса редакції: Харків, Чернишевська вул., 59. Тел. 7-37-82

Видає Державне Літературне Видавництво

Іван Чумаченко

ГРАНИЦЯ

Прийшли ми в край, де луговини сині,
Де клекіт орлій лине з вишини;
Де мов туристки стали на вершині,
У шумі власному втонувши, три сосни.
В деревах залилась грайливим співом птиця,
Із скелі водопад спадає вниз стрімкий,
Хлюпоче хвилями в камінні і іскриться
Гірський струмок невідпинний, гомінкий.
А далі озеро блищить: вода прозора,
Глибінь як небо синя. З тихих рель
Дерев гойдливих вплив дальнозорий
І в озері відбивсь гірський орел.
На гладі озера чарівно впливає
Поважний лебідь; вгледівши орла,
Він у глибінь схвильовано пірнає,
Круги пустивши помахом крила.
І все там дихає красою неземною,
Земні щедроти вільно всяк збира.
Блукають звірі. Зграєю шумною
Качки летять. Прийшла вже їм пора
Звивати гнізда теплі та просторі
У затишку озер, в широких комишах,
Де людям не пройти, а лиш високі зорі
Побачать їх, як зйдуть у горах.
Там, повні таємниць, лежать широкі пущі,
Квилінням, криками народжується день,
А потім розцвіта природа невмируща
Дзвенінням радісних, нечуваних пісень.
Там єсть усе: близьке і невідоме,
Покорене й незвідане ніким,
Ішов би вічно там, не чуючи утоми
І пив би ту красу під сонцем отаким.
І гордість вироста на серці превелика:
Це мій тут край цвіте, це наша сторона.
Безмежна, молода і вільна й вогнелика,
Багата — та зовсім незвідана вона!

І хочеться пройти в ясну глибину природи,
В місця вабливих тайн, незвідані, круті,
І все, що там зросло, відкрити для народу,
Щоб краще зацвіли в нас весни золоті !..

Стежинка вбік веде нас. Тут границя.
Тут спокій гір бійці безстрашні бережуть ...
Злетів орел з гнізда ... Ріка внизу іскриться,
Здається, вказує орлові в гори путь,
Шумить шугаючи той птах ширококрилий,
Широким шумом вкривши неба синь ...
Уже вечірня мла міжгір'я злегка вкрила,
Рожевим відблиском окреслились ліси.
Назустріч нам встає застава у долині.
Бійці стрічають нас веселі, бойові ...
Позаду нас кругом звелися гори сині,
Незламні велетні, незмінні вартіві.

* * *

Отут кінчається наш край щасливий, вільний.
Ногою вперся тут Туркменістан.
Спереду нас одкрився степ ковильний —
Казковий і оспіваний Іран.
Та що я бачу там ? Поодаль од границі
Лиш хворих трав куші та мертві арики,—
Знесилені летять з Ірана дикі птиці
Води напитися із нашої ріки.
Туга земля, що вже забула рала,
Нікому радості і щастя не несе.
Згорає у степу іранська рожка в'яла,—
Усе принижене, придушене усе.
Людей невидно там, і сірі, голі хати,
Немов пеньки дерев, припали до землі;
Лише один верблюд худий та волохатий
Лежить — живий чи мертвий — у далі.
Та ще на пагорбі, немов монашка чорна,
На бік схилившись, стоїть стара мола¹.
І спека не стуха і гра, мов біля горна,
І пахне фіміам над степом горя й зла.
Він, певне, пущений свавільними руками,
Щоб отруїти степ.— О, праця та легка !—
Там тишина важка упала наче камінь.
Здається, хворе все і смерті все чека ...
У тім саду гіркім, у тишині могильній
Степів гарячих тих не виростає цвіт ;

¹ Мола — надбудова над могилою з каменю або цегли.

Лиш повза чагарник колючий і невільний —
Отрути повний він в худих уламках віт !
Тому то знаю я : не треба вірить тиші
Не тільки тут — на всіх кінцях, ніде !
Можливо там, за тим верблюдом, дише
Наш ворог проклятий, і тільки ночі жде.
І тайно в тишині готує він нам рану,
Припавши на пісок жовтогарячий ниць ...
Безшумний він, як степ забитого Ірана,
Невидний, наче слід сумних іранських птиць.

* * *

Тому прийшли ми в край, де луговини сині,
Де клекіт орлій лине з вишини ...
Ми станемо отут, щоб нашій батьківщині
Отрути не налив той ворог з тишини.
Тут виросте нова застава у долині,
І будуть тут бійці веселі, бойові,
І буде сяять край, цвістимуть гори сині —
Незламні велетні, незмінні вартіві !

Казахстан, 1939 р.

Давид Вишневський

ВАСИЛИНА

ОПОВІДАННЯ

— Так ви й досі не впізнали мене? — запитав Никодим Басанець, широко всміхаючись. — А от згадайте, Василю, ви мене добре знаєте, слово честі. І я вас одразу впізнав. Тільки глянув і впізнав. Ну, ну, придивіться, придивіться пильніше. Хіба ж я так постарів? А ви такі, як і були, навіть помолодшали. Слово честі! Ну, не впізнали? А ярмо пригадуєте?

Слово «ярмо» він вимовив з помітним наголосом.

Жінка насупила брови, очі її стали строгі, і раптом засвітилось у них щось подібне до посмішки. Вона, звичайно, одразу впізнала цього високого чоловіка, хоч скроні в нього посивіли і згорбився він наче трохи. Вона побачила його перша, і в неї, навіть, серце тьохнуло, але вона гадала, що він її не помітить. А сталося навпаки — він помітив Василю, впізнав і пішов їй назустріч усміхнений.

— Та це ви! — промовила Василина, нехитро удаючи, що оце тільки згадала його. (Це не пройшло повз око Никодима). — А я дивлюся, дивлюся, думаю — він чи не він? Вас Матвійовичем величати, а звать ... Никодим? Так?

— Цілком вірно, Василю. Я і єсть отой самий Никодим Матвійович Басанець, який колись у вашому селі колгосп організовував. Пам'ятаєте? Ну, от! А тепер здраствуйте! — Він простяг їй свою велику, теплу руку. — Ви давно у Москві, Василю?

— Я вже сюди другий рік приїжджаю. Весь колгосп наш тут на виставці.

— Он як! Чудово. І приємно дуже. Виходить, дарма ми посварились колись? Ви не забули, Василю, тої пригоди? — спитав Никодим, але побачивши, як жінка посмутніла і відвела погляд, тихо додав: — Може не згадувати?

Василина так і знала, що він неодмінно нагадає про ту давню пригоду, про ярмо, а вона не хотіла про це згадувати. Їй хотілося одразу піти і не розмовляти більше з Никодимом, та раптом далекий грім перекотився, закублились хмари і став накрапати дощ.

— Старі люди кажуть, — перевів на інше розмову Басанець, — що коли перший грім весною по сухому б'є, не вродить земля, а коли по мокрому, як цієї весни, — урожай багатий буде. Правда?

— То так,— відказала Василина, але вже не мала змоги розмовляти спокійно з Никодимом. І Никодим це відчув. Вона попрощалася з ним і пішла.

Дощ посилювався, огортаючи срібними сітями величезні павільйони і дерева. Василина сховалася під дашком сусіднього кюска. Їй видно було Никодима. Крізь сіль дощу вона дивилася на нього, на високу постать його, на мужній профіль. І несподівана згадка про давню подію і «ярмо» вже не покидала її.

... Давно це було.

Сіре небо нависало низько над такою ж сірою, непривітною землею. На малих токах по подвір'ях злітали кошаві ціпи і гупали по снопах. Солоний піт котився і змочував сорочки, злипалося волосся і руки мліли.

Василина щоразу витирала загоріле обличчя краєм хустки і обдивлялася свої убогі снопи — чи скоро з них виб'є оте зерно-хліб? Мимоволі згадувала хазяїна. Ех, коли б той хазяїн у дворі! Хоч і лютий був чоловік, а все ж не мучилася б так Василина.

Вже мабуть сонце сіло за далекими вербами, бо повітря млою проймається, дві курочки з півником пішли на сідала.

Старший син Іванко в'їхав у двір верхи, коня напував. Кінь темносірий у плямах, з білою цяточкою на чолі і з довгою гривою у косичках, до Василини шию витягає, лащить.

— Підсип йому трохи, Іванку,— каже Василина,— і ми скоро вечеряти будемо.

А вже й другий син, Петрусь, прийшов, штанці заковані по коліна, в руках відерце, на плечі дві вудки. Рибу приніс. Згодом і Устя, рум'яна і бистроока, у двір увійшла. Принесла на коромислі білизну. Прала дочка на камені, завтра посушить. У хаті ще прибрати треба, бо дядько той прийде, про колгосп казатиме, а мати не знають, що прийде. Горять очі в Усті, іскорками переливаються.

Як стемніло, посідала вся родина вечеряти. Гасничок блимав, скошені химерні тіні ворушив на стінах.

— А у Синьківському вже обмолотилися,— зітхаючи каже Устя,— хліб ділять.

І Василина зітхнула, глибоко обвела дітей сумним поглядом, очі звела до низької стелі. Так завжди робила в тяжку хвилину,— очі догори, до невидимого бога, що там десь витає, бо вірить, що й господь бог в цю мить своїм всевидющим оком дивиться на неї. Хай зглянеться всевишній. А в думках: «І ми вже колгоспники, і коня віддавати треба...» В уяві став кінь темносірий у білих плямах. Обірвала думку Василина, похапцем вийшла з хати, у хлів попростувала, коло коня спинилася, наче припала до нього, до хрумкоту прислухається, запустила пальці в шорстку гриву між косички: «Хто ж тебе догляне тепер, конику мій, роботнику мій?»

Цим конем ще хазяїн нивку орав. Звикла до нього, як до горя свого. А тепер — віддай! Всі, хто вступає до колгоспу,

віддають йому своє і воно стає обче, артільне. Довго про це розмовляли на громаді. Кілька вечорів. Хата прокурена була, аж дихнути важко. Говорили, міркували, прикидали, обраховували, підраховували, сперечалися, втихомирювалися, перераховували і знову: чоловіки своє, баби своє. Найбільше молодь напирала. А високий Никодим, що з городу приїхав, тихо й коротко сказав своє слово, без крику, без образ. «По новому треба,— каже,— без межі, без ярма».

Василина сиділа тоді в куточку, ні з ким не говорила, а Устя щось палко нашіптувала на вухо, надто збуджена була.

А тим часом дядьки стайню будували коло вигону, сокирами дзвеніли, землю затрамбовували. І вже стайня готова стояла. Завтра з села коні приведуть до нової артільної стайні, поскидають отут плуги, борони,— в кого що є,— все докупі.

І Василина завтра поведе свого коня. Так і писала в заяві — віддаю коня, прийміть, мовляв, до колгоспу. Але їй не вірилося, що коня справді доведеться оддати. Може приймуть її до колгоспу так? Все ж — удова, і діти в неї, а все багатство — оцей кінь. Може змилюються! І подумала вона про Никодима. Став він їй чомусь перед очі. В селі знали, що Никодим удівець, що в нього двоє дітей і що робить він на величезному заводі. Знала про це і Василина, хоч Никодим ні їй і нікому іншому в селі про себе не розповідав. Такий він лагідний і таке в нього серце щире, подумала Василина. Високий, красивий, і сила в руках є, і розумом не останній, то нічого, що в нього двоє дітей, вони, мабуть, дорослі. Його двоє, цих троє, теж дорослі, було б п'ятеро ... хата непогана, кінь свій, ще коровку ... Ні! Вона відігнала від себе цю думку, а думка, мов уїдлива муха. І влізе ж таке в голову! Постояла ще трохи коло свого Сірого Василина і вийшла на подвір'я, коли це бачить, в сутні дві постаті до хати прямують.

— Здрастуйте, товаришко Василю! — Впізнала вона голос Никодима.

— Добровечір, тітко! — привітався дядько Федір, — не забули про завтра?

— Чого ж забувати?

— От би ви приклад подали, Василю, — з піднесенням сказав Никодим, — коли б першою привели вашого коня. Га?

— Можна і першою, — сухо відповіла Василина. — А чого б не першою?

Устя вискочила на ганок, зачувши розмову, гостей до хати запросила. Скоса глянув на неї дядько Федір і проказав:

— Ми вже й тут поговоримо, Усте, порозумілися. Нам ще по інших дворах треба. А зараз ніколи.

Никодим додав:

— Завтра твоя матуся першою коня приведе. А тоді ми вже завітаємо до вас.

Ще раз тьохнуло серце Василини на згадку про коня. Вихо-

дить, що доведеться справді віддати його, а разом і загасити оту думку — кволу надію, що, мов іскорка в попелі, слабо жевріла в ній.

Ту ніч не спалося Васиlinі. І Устя не спала. Вона визирала зза печі і бачила, як мати біла поклони перед образом і хрестилася. Згодом вона лягла, довго мостилася у ліжку і тяжко зітхала. А хлопці міцно спали вдвох. Їм що? Тільки над ранок зіпила повіки Василина. Але то був не сон, а якась тривога, закута в ланцюги дрімоти. І тривало так не довго. Ще до півня вона швидко підвелася, немов вирвалася з ліжка, якось очманіло заметушилася по хаті і побігла у хлів до Сірого. Вже коли вивела коня, сини стояли на ганку заспані, Устя всміхнена, а сама Василина сльозу вронила і, щоб діти не бачили, відвернулася. Коло тину під яблунею постояла, коня тримаючи за повід, туди-сюди вздовж вулиці подивилася — першою йти, чи зачекати трохи?

Тиша над селом. Вигорілі й витоптані трави припишкли, і вже холодна, життєдайна роса не оживляла їх. В садках осипалися вишні. Тихий шелест падаючого листя не міг потривожити цього ранкового супокою, порушити сон старезного широковітового дуба. І тільки в телеграфних дротах, ніби сама тиша сурмою дзвеніла.

Ізза ріки виринало тьмяне сонце. І разом все ожило.

Василина вивела свого коня на середину дороги. Устя ухопила хомут, а хлопці ззаду зброю несли. З дворів стали виглядати цікаві обличчя. Все село бачило, як тиха Василина вела свого коня до артільної стайні. Вона йшла повагом і дивилася вперед сухими очима і слова ні до кого не промовила, ні з ким не привіталася. Сірий слухняно йшов на повідку. Василина ні разу не обернулася. Вона не бачила, як за нею, за її конем, за її родиною вже й інші пішли. І скоро вся вулиця повна стала людьми, худобою і скриплячими возами. Все це рухалося туди, до вигону, де перша артільна будова пахла свіжими дошками і навкруги ще лежала розкопана земля.

Першою прийшла Василина до нової стайні. А там вже Никодим був і дядько Федір. Ще якісь невідомі приїхали. Незабаром півсела зібралося коло нової стайні.

Никодим у своїй незмінній шкірянці, потертій в плечах, і в нових юхтових чоботях, скочив на колоду, скинув свій вицвілий військовий картуз і став промовляти. Слова його, суворі і нахнені, лилися рівно, підкреслені де-не-де рішучим жестом. Він часто згадував Васиlinу, а вона стояла далеченько від нього, слухала, і ніби не про неї він говорив, а про якусь іншу Васиlinу — удову, яка першою привела свого коня до нової колгоспівської стайні, пориває з якимсь старим життям, скидає з себе ярем і входить в якесь нове життя. Тільки Устя бистрооким таким виглядом, ніби сонце, що підбивалося, все своє ясне проміння посиляло лише їй.

Все пішло б добре і згідно, коли б не одна пригода, про яку нагадав Никодим Басанець, несподівано зустрівшись з Василюною на с.-г. виставці коло входу в павільйон Української республіки в той день, коли клубочились сизі хмари над містом і перекочувався далекий весняний грім.

Тижнів через два по тому, як віддала Василина свого Сірого, правління колгоспу вирішило придбати племінного жеребця. Довгенько про це говорили на правлінні, засідали допізна, обмірковували. Синьківський колгосп прислав свого завгоспа. Він сказав, що колгосп їхній може поступитися одним племінним, у них аж два є, але правління синьківське не хоче його продавати, а бажає виміняти і не менше, як на трое робочих коней.

Неспокій запанував у селі. З подвір'я на подвір'я, з хати в хату пішла чутка: дядько Федір розкидається майном, ніби це його власність, що хоче, те й робить. А відки йому, біднякові, вміти хазяйнувати? Свого не мав, а на чуже майстер. Чом нема власті над ним? А той, що з міста приїхав, направляє його, каламутить. Яких коней хоче віддати дядько Федір за племінного? Чиїх коней? Хто йому права такі надав? Скільки світ стоїть не було такого, щоб чужим добром, як своїм власним розкидатися! Жили досі без колгоспу!

— Правда, жили без колгоспу. То так. Але у вас пам'ять чогось заслабла. Ви вже і поміщика забули, коли без колгоспу жили — і податі, і подушне, і відробок. Ну, а кріпацтво - то звичайно, що забули. Ви дідів спитайте, вони вам дещо нагадають. Хто вашим трудом століттями розпоряджався? Не пригадуєте? А хто вас батогами на той світ заганяв? Теж не пам'ятаєте? Жаль, дуже жаль, що забули. А хто надав дядькові Федору такі права? Так ви питаєте? Смішно чути, слово честі. Ви ж самі надали йому ті права. Ви ж самі обирали його своїм головою.

Селяни уважно слухали Никодима, коли майже всім селом стихійно зібралися коло правління.

— Хто він такий, дядько Федір? — вів далі Никодим. — Поміщик він, чи куркуль? Він такий, як і ви. Але й не такий. Голова в нього краще варить. Справу краще за вас знає. І правильно хазяйнує, хоч і досвіду в нього небагато. От придбаєте собі племінного, ожеребите кобил, а тоді нові коні підуть, загальноколгоспівські коні. Багато їх буде! І всі ваші!

Василина сиділа в куточку, прислухалася до всього з затаєною тривогою. А Никодим, промовляючи, тільки в її бік дивився, ніби звертався лише до неї, хоч хата повна була людей. Так і пішла собі тихо Василина. Завернула дорогою до артільної стайні, як це робила щодня, на свого Сірого подивилася. А кінь уже звик тут. Він стояв серед інших коней, весело вимахував хвостом і їв.

Коли всі розійшлися, Никодим сказав голові колгоспу:

— У таких випадках треба, брат, діяти по-революційному. Відбери трое коней і все. Бери коня Василини, отого Сірого,

кінь вже підстаркуватий, Василина перечити не буде. Жінка вона свідома. Як не як, а перша привела свого коня. Це треба пам'ятати. Візьми ще свого коня. От тобі вже два є. І третього напевне знайдеш.

Але на селі не було таємниць. Звідки взнала про цю розмову сусідка Василини, віспувата Явдоха, ніхто не знає. Ніхто ж не був присутній при тій розмові. А тільки прибігла вона до Василини, швидко сипала словами і під кінець заплакала.

Мов вітром винесло удову. Вона вибігла в осінню холодну мжичку і не чула землі під собою. Вона бігла ген через усе село навпростець, через тини, городи і чужі двори, посковзнулася на розмоченому глиняному пагорбку, мало не впала і, захекана, прибігла до стайні.

Дядько Федір відбирав саме коней. Але вона заслонила йому дорогу.

— Хай би вас грім побив, нехристи! Отак ви змилювалися над бідною вдовою! Отак пожаліли! Не дам я Сірого!! Не дам я свого коня! Геть проклятуші!!

Схопила Василина коня свого за повід, другою рукою швидко хомут зняла, що тут на гвіздку висів і наче рвонула з місця. Але Сірий не йшов. Кінь пручався, задирав голову, бив копитами по калюжі і не йшов. Василина вибилася з сил, хотіла обома руками за повід узяти, та хомут заважав. Тоді вона собі на шию хомут наділа і з останніх сил потягла Сірого.

Перед нею стояли заплакана і налякана Устя, дядько Федір, віспувата Явдоха, вкрай здивований і приголомшений Никодим, ще якісь люди, але вона відсторонила всіх широким і рішучим жестом і повела коня, мокра під дощем і страшна — очі її налилися кров'ю, хустина сповзла на потилицю і волосся збилося, а вона йшла, важко переставляючи ноги і з усіх сил ведучи Сірого.

Ввечорі Василина сиділа з сухими очима коло вікна, нікуди не дивлячись, ні про що не думаючи. В кутку тихо схлипувала Устя, Іванко й Петрусь принишкли за піччю. Стояла гнітюча, моторошна тиша, ніби ота важка хмара знадвору вся запливла сюди, в убогу хату, і придавила своїм холодним тілом усіх. Дощ безперестанку бив по шибках, холодні краплі котилися по них, і весь світ осінній довкола видавався якимсь мерзеним, непривітним і брехливим.

Чорні постаті, одна і друга, невиразно майнули за вікном. Але Василина не поворухнулася. Не поворухнулася вона й тоді, коли, зігнувши голову в дверях, у хату ввійшов Никодим Басанець, а за ним такий же мокрий спід дощу дядько Федір. Вона не дивилася на них, не запросила сісти. Тільки Устя стояла заплакана і, ніби, питала: що нам тепер робити?

Никодим підійшов до Василини, сів перед нею:

— Значить в ярмі краще, — з серцем сказав він. — Сама в хомут полізла. Так, так. Подивилася б ти, Васирино, на себе в

хомуті, коли коня тягла. Мокра, скуйовджена, очі вирячені, уста перекривлені. Виходить, самій тягти легше... І коневі між коні краще. Ех, ти!.. Добрий приклад подала. Перша привела коня і перша... Та що з тобою говорити...

Устав Никодим, махнув рукою, ніби розрубав щось між собою і Василиною, і вийшов з хати. Дядько Федір ще обернувся, з докором глянув на всіх і теж вийшов, не попросившись.

І тоді заридала Василина. Вона плакала довго і надривно. Впала ниць на лавку і здригалася всім тілом. Ніхто не міг її заспокоїти, ні діти, ні сусідка Явдоха, яку покликала Устя.

А вночі, коли діти поснули, Василина вийшла з хати у хлів, накинула хомут на Сірого і тихим кроком повела його за собою до колгоспівської стайні.

...Оцю пригоду нагадав Василині Никодим Басанець одним словом «ярмо».

Вона стояла під дашком кіоска, дивилася на стрімкі ручайки після дощу і задумалася: «Давно це було. Багато води сплигло...» І виринув у пам'яті Никодим. Вона уявила, ніби розмовляє з ним: «Моїх двоє,— каже він,— ваших трое, п'ятеро значить, і всі дорослі. Але й ми не старі». «А мені справді ще сорока нема. Я в сімнадцять уже матір'ю була, Устю годувала». Так, тихо, сама в собі розмовляла Василина з Никодимом і не зчулася, коли чиясь рука торкнулася її плече. Вона оглянулася і побачила перед собою всміхненого Никодима.

— Вже й дощик пройшов,— сказав він,— і весною запахло. Правда, Василино? А ви так і не розповіли мені, як ся маєте, як ваші діти?

— Діти мої вже повиростали,— відповіла Василина, чуючи, як стукотить її серце.— Сини в армії, Устя заміж вийшла. Учителює тепер в селі. А я, як бачите...

— І мої діти вже дорослі. Сам їх у люди вивів. А я і досі одинаком...— сказав він і по короткій паузі додав: — Ви знаєте, Василино, я живу недалеко від вашого села. Слово честі! І можу в гості заїжджати... коли запросите, звичайно.

Вони зустрілись поглядами і в цю мить щось нове ввірвалося в серце Василини, як вривається сильний вітер в розчинене вікно.

Ще клубочилися хмари, глухий грім розкотисто лунав з височини і знову став накрапати дрібний дощ. Але ніщо — ні дощ, ні хмара, ні згадка сумна про давно минуле не могли збентежити душі Василини, і не могли зменшити в її очах всієї могутньої краси довоколишнього.

— Ходімо! — сказала вона.

І вони пішли вдвох, огорнуті тонкими сітями весняного дощу.

Володимир Свідзінський

ТУМАН

Падає місто в імлісте море,
Коливаючись, як корабель.
Зловтішно дивиться поповзень-морок
Ізза пустельних скель.

Тонуть у морі башти, мечети,
Прадавні брами, рубчасті доми —
І пальм рівностанних високі намети
Никнуть у надрі підводної тьми.

В нагірних палатах плаче князівна.
Рука не зриває напружених струн.
Сумує край неї голуб сезгнівний,
Друг її вірний, сивий буркун.

От вийшли зорі — а міста немає.
Лиш води рівно лежать, як став,
І тихо плавле, до місяця грає
Померклим сріблом парчевий рукав.

1933 р.

* * *

Спи. Засни.
Повертались на берег рибальські човни.
Хмарка по хмарці спадає до сходу,
Як по листку листок.
Два верхівці підїжджають до броду
Сивий кінь поклав копитá в воду,
Вороний на пісок.
Чуеш, дівчина темнокоса
Грає в сопілку червоним рибкам,
Щоб червоні рибки заснули —
І вони засипають!
Чуеш, по звуку звук
Поглинає морок недобрый.
Дальній міст тремтить як протятий павук,
Будяки підіймають шпаги на обрїй
І тануть. В'яжуться гронами
Зорі, пускають віти увіч.
Спи, колихнула запонами
Ніч.

1932 р.

Олесь Донченко

КАРАФУТО

ПОВІСТЬ¹

ГАЗ У КАМЕРІ

Це була та ж самісінька яма чи льох, з кам'яною підлогою і земляними стінами. Нестерпну ніч провів тут Іван Іванович. Даремне він намагався хоч трохи задрімати, заснути. Пронизливий холод не дозволяв цього. Одежа не гріла. Щохвилини треба було схоплюватись і рухатися, аби зігрітись.

Моторошна темрява, глибока тиша — без жодного звуку, без шелеха, без зітхання, створювала вражіння могили. Здавалось, що над головою лежать тисячтонні шари землі і гірської породи, і виходу звідси немає. Дорошук відчував, що він міг би заридати зараз від зворушення, почувши дружній людський голос чи звичайнісіньке цокання годинника.

До всього приєднувались важкі, гнітючі думки про Володю. Іван Іванович з жахом переконувався, що занепадає духом. Це було найгірше, що могло трапитись.

— Невже вони зламують мене? — питав себе геолог. — Ні, це неможливо.

Він починав пригадувати, які страшні випадки траплялись з ним у житті, з якого небезпечного становища він не раз рятувався. Згадалося, як кілька років тому в Хібінах, шукаючи апатити, Дорошук зірвався на Кукісвумчоррі в ущелину і дві доби сидів серед снігу і криги, розглядаючи гостре каміння й високо вгорі клаптик сірого полярного неба. Допомоги не було, і після багатьох невдалих спроб, геолог таки вишкрябався нагору.

А зустріч з уссурійським тигром? Дорошук, тоді ще юнак, добу просидів на дереві, а внизу скаженів поранений звір, схожий на велетенського kota...

А скільки разів доводилося втопати, бути на волосині від смерті, терпіти невимовну спрагу і голод!

Було ще темно надворі, коли Івана Івановича знову повели до поліційної управи. Супроводжував його цього разу не Сугато,

¹ Див. „Літ. журн.“ № 8-9, 1940 р.

а інший вартовий, мовчазний і похмурий. Дорошук намагався забалакати до нього, але одержав у спину поштовх рушницею.

Допитував цього разу Ліхолетов. Інаба Куронума не було.

— Надумали щось за ніч? — зустрів штабс-капітан геолога. — Певно, одержимо вашу згоду. Сідайте. Що? Ви не згодні? А ви знаєте, що вас чекає?

— Повернення з сином на батьківщину, — спокійно відповів Іван Іванович.

Ліхолетов закурив цигарку.

— Ви покиньте цю надію, — сказав він сердито. — Покиньте.

Доки ви не ... не ...

— Не стану шпигуном, ви хочете сказати?

— Доки ви не дасте деяких невеликих відомостей, ви не побачите ні сина, ні батьківщини.

Цього разу допит тривав недовго. Переконавшись, що ніякої згоди з геологом не дійти, Ліхолетов покликав поліція і щось тихо йому наказав.

«Почнуть катувати» — ворухнулась думка.

Дорошук відчував себе після безсонної ночі розбитим і знеможеним. Здавалося, що за одну годину міцного сну можна віддати життя. Голова мимоволі падала на груди.

Штабс-капітан помітив цей стан свого в'язня.

— Востаннє питаю вашої згоди, — сказав він. — І ви відразу ж побачите свого сина, одержите чисту білизну, ліжко, білу подушку. Чудову подушку, м'яку, як пух. Ви спатимете, скільки захочете. І вже завтра матимете змогу виїхати в Радянський Союз.

— Скажіть, де мій син ...

— Нічого не скажу, доки не одержу згоди.

— Тоді робіть, що хотіли. Ви, здається, майстер своєї справи ... Віртуоз.

— Ні, я вчився в японців. Вони перевершили нас, росіян, — цинічно зауважив білогвардієць. — І коли б ви знали, що вас зараз чекає, ви не казали б того «робіть, що хотіли». Пан Інаба Куронума наказав зняти з вас скальп.

— Що? — стріпнувся Іван Іванович. — Я в лапах ірокезів?

— Гарнісінька штучка, — провадив далі, не слухаючи, Ліхолетов. — Знаєте, як це робиться? Знімають шкіру з голови разом з волоссям, навзірець перуки. Ну от, ми й вирішили цю операцію вчинити з вами. І відпровадити вашу перуку якомусь аматорському драматичному гуртку в ваш колгосп. Як подарунок від японської таємної поліції.

«У нього заплітається язик, він п'яний, — майнула в геолога думка. — І в такому стані від нього можна сподіватися всього» ...

Холодні мурашки враз побігли поза шкірою. Ліхолетов підморгнув поліцаєві, який стояв, виструнчившись біля порогу.

— Ну, як, шановний пане радянський учений? Заспокоїтьесь, ви потрапили не до дикунів. Ми скальпів не знімаємо ...

— Ви робите далеко простіше. Ви просто палите в паровозних топках живих людей. Чи не так?

— Ви про кого це? На кого натякаєте?

— Про більшовика Лазо. Його спалили в паровозі.

— Дуже можливо. Будемо відвертими. Ми програли в громадянській війні тільки тому, що були занадто м'якосердні. В наступну окупацію ми перевішаємо половину населення. Будьте певні. Можете записати собі це в блокнот.

Він махнув рукою. Поліцай штовхнув Дорошука в спину.

— Ви, здається, голодні? — гукнув навздогін Ліхолетов. — Ми вас зараз нагодуємо, — аж за живіт хапатиметесь. Дині любите? Динькою, динькою, га - га!..

Злорадісна загроза була в його голосі. Іван Іванович зрозумів, що жандарми справді вигадали якесь катування. Вони, певне, вирішили будь-що - будь вирвати згоду, зробити радянського геолога своїм агентом. І вже не хилилась голова. Тіло було, наче побите, але ноги ступали твердо й думки були ясні.

Цього разу Дорошука не повели вулицею. Його замкнули в невеличку підвальну камеру в поліцейській управі. Це знову дало привід насторожитись. Самураї, безумовно, вирішили вжити якихось більш рішучих заходів, ніж бійка і холодна яма.

Не встигли зачинитися двері, як на порозі камери з'явився Ліхолетов. Його поведінка здалася Іванові Івановичу дивною. Штабс-капітан наче не наважувався сказати геологові щось дуже важливе. Він стояв, спершись плечем на одвірок і ніби шукав, з чого почати розмову. Це ніяк не було схоже на білогвардійця Ліхолетова, особливо коли він був напідпитку.

— Ви давно звідти? — нарешті непевно вказав він кудись у простір. — Я кажу про Росію... про Москву... Недавно? Я так і думав. Чи правда, що Москва так змінилась, як це пишуть у ваших газетах? Правда? Я й сам так думав. Метро і все інше... А Тверська — як там? Дім номер тридцять дев'ять? Там я виріс. Хе - хе, золоте дитинство... Нема Тверської? Як це — чорт! А... розумію — вулиця Горького. А потім... потім Велика Дмитрівка. Спогади юності, хе - хе... Там жила моя наречена, дім номер... Що? Нема? Вулиця Пушкіна?

Він наблизився до геолога, і дихаючи йому просто в обличчя горілчанам перегаром, говорив майже пошепки:

— Ненавиджу! Чуєте! Ненавиджу вас за те, що ви повернетесь туди... в Москву. Побачите Тверську і дім номер тридцять дев'ять... За те, що повернетесь ви, а не я?..

І враз паскудно вилаявшись, він вигукнув:

— Та це ще побачимо! Ще побачимо! Не бути вам у Москві!

Він повернувся і, втягнувши в плечі голову, схожий на цибатого чорногоуза, вийшов із камери. Двері грюкнули, клацнув замок. Іван Іванович залишився сам.

Знемога остаточно зборолала його. Намацавши в темряві вогку

циновку, Дорошук ліг на неї й незабаром заснув. Прокинувся він від незвичайного лоскоту у горлі й побачив, що в камері по-світлішало. Світло проходило високо вгорі через невеличкий і круглий, як дінце склянки, отвір. Раніше цей отвір було, певно, затулено. Тихе шипіння сповнювало камеру. Було таке враження, що ось зараз, за цією стіною, наливають із сифона сельтерську воду.

Лоскіт у горлі робився нестерпучий. Смикалось усе обличчя, кривились губи. Дорошук шарпнувся, наче йому здавили мотузкою шию, і тієї миті, коли ніс упіймав ледве чутний запах стиглої дині, розкотистий регіт вихопився в геолога з грудей і струсонув тіло. В одну хвилину обличчя було змочене сльозами, які хлопнули рясними струмками. Сльози котились по щоках, солоні й нестримні.

Свідомість була ясна, і спочатку Іван Іванович подумав, що в нього нервовий напад. Хоч подібного ніколи раніше з ним не траплялось, але пережите за останній час фізичне і моральне страждання могло спричинитись до глибокого нервового зворушення. Та незабаром Дорошук переконався в іншому. Отой дивний запах дині і характерне шипіння красномовно говорило за те, що самураї пустили з балона невідомий газ. Власне кажучи, невідомий він був тільки Іванові Івановичеві. Таємна поліція мабуть не раз уже використовувала його. Недарма і Ліхолетов нахвалявся «нагодувати динькою».

Не в силі стримувати регіт, Дорошук глянув на отвір. З нього струмувала зеленувата пара і сповнювала всю камеру. Затуляючи однією рукою рота, Іван Іванович кинувся до дверей. Вони були масивні й оббиті м'якою повстю. Кулаки відскакували від неї, як від футбольного м'яча.

Зненацька шипіння припинилось. Отвір зачинився і в камері стало темно. В темряві, сповненій газу, Дорошук метався з кутка в кут, не в силі затамувати реготу, який судорожно стрясав тіло. Від цього можна було посивіти. Повіки очей пекли, наче натерті перцем. Напади задущливого сміху не стихали ні на хвилину.

І знову блиснуло бліде світло. Із отвору висунулась труба й засопіла, загула, наче втягуючи в себе повітря. Тоді двері відчинились, чийсь руки вхопили напівнепритомного геолога і витягли з камери. Йому дали чогось напиться, понюхати ліків.

Іван Іванович витер рукавом сльози і, наче в тумані, побачив перед собою Ліхолетова.

— Як наш дипломатичний сніданок? — прогули його слова.

Дорошук відкрив рота, він хотів щось сказати, але новий вибух реготу заставив його схопитись за живіт.

— Я бачу, що ви в надзвичайно веселому настрої, — глумився Ліхолетов. — Але я мушу сказати вам досить сумну річ. Надзвичайно сумно і неприємно. Ваш син...

— Во ... Володя?..

— Володя, Володя. Він помирає і хоче бачити батька.

У відповідь знову вихопився з горла безглуздий нестримний регіт.

— Ха - ха - ха ! Ха - ха - ха !

Дикі звуки божевільного сміху сповнювали кімнату. Син помирає. Володя помирає. Але батько регоче. І в цьому був увесь жах цієї хвилини.

— Смійтеся, смійтеся. Ви завжди любили жартувати. Я встиг вивчити ваш характер.

Але побачивши, що в геолога почалися корчі, Ліхолетов гукнув, і в кімнату увійшла людина в білому халаті, певно лікар. І знову Іван Іванович нюхав якісь ліки і пив краплі.

Стало легше. Напади реготу минали. Знесилений, він упав на стілець.

— Я бачу, що ви ... — прошепотів він, — досить сумлінно виконуєте свої обов'язки ... ката.

— Не розмовляйте, будь ласка, — знущався білогвардієць. — Це вам зараз шкідливо, — і, крім того, ви забули, що ваш син ... Володя смертельно хворий.

Іван Іванович сіпнувся :

— Це правда ?

— Ну, от. Звичайно. Батьківська любов — свята річ.

— Для вас ?

— Звичайно. Ми — люди. Ваш син хоче вас бачити. Простіть ...

Дорошук зробив зусилля і встав :

— Ведіть. Де він ?

— Хвилинку, — підняв руку Ліхолетов. — Такі справи ... швидко не робляться.

— Але мій син ...

— О, він ще протягне день — другий. А втім ручитися не можна. Ви його зараз побачите. У нього температура доходить до сорока, як ... хе - хе, наша колишня, рідна, расейська сорокаградусна. Саке — це ж винце, не більше. Японці не вміють пити. Це, знаєте, народ з делікатним шлунком.

— Замовчіть ... Мій син ...

— Зараз, зараз. Ідемо. Ось, будь ласка ...

Він поклав на стіл перед Іваном Івановичем білий чистий аркуш паперу.

— Прошу, підпишіть.

— Що ? Не розумію.

— Як не соромно ? Ви ж — вчений. Тільки ваш підпис. Ось тут, унизу, *carte blanche*, як кажуть французи. Будь ласка, швидше. Ваш син помирає. Хоче вас бачити ... чекає ...

Дорошук знову сів, заперечливо похитавши головою.

— Ви підпишіть ? Ні ? Але ж ваш син ...

— Він здоровий. Це — провокація.

— За такі вирази ви знову можете опинитись там, де тільки-но були. Хіба вам так сподобались «дині»?

В цю хвилину, мабуть ні на мить не забуваючи, що його батько і дід поховані в Токіо, серед могил найславніших самураїв, велично ввійшов пан Інаба Куронума. Його очі допитливо перебігали з чистого аркуша паперу на Дорошука і Ліхолетова. Білогвардієць виструнчився і доповів. Начальник поліції завуркотів лагідно, навіть посміхаючись.

— Пан Куронума,— переклав штабс-капітан,—незадоволений з вигляду шановного пана Дорошука. Пан геолог занадто блідий сьогодні. Тим більше прикро дізнатися, що він провадить і далі свою неетичну тактику впертості й відмови піти на деякі, зовсім дрібні, пропозиції з боку пана начальника поліції, який хотів би, щоб інциденти, подібні до сьогоднішніх в камері ув'язнення, не повторились. Єдине, чого ми вимагаємо зараз — підписати цей аркуш паперу.

— Але ж він білий, як сніг.

— Про це не турбуйтеся. Ваша справа підписати.

— Я повинен знати, що підписую.

— На жаль, я сам цього не знаю,— цинічно відповів Ліхолетов.— Але я переконаний, що не любовного листа. Підписуйте, не забувайте про сина.

— Брехня. Я занадто досвідчений окунь, щоб упійматись на цю вудочку.

Ліхолетов тихо порадився з начальником поліції, тоді запитав:

— В останній раз: підпишете папір?

— Ні. Потім ви, звичайно заповните цей аркуш так, як схочете. І під цим писанням буде мій підпис. За кого ви мене вважаєте?

— А ваш син? Ви його не хочете побачити? Він тяжко хворий. Чуєте? Який з вас батько? Ваш син помирає.

— Провокація.

— Пан начальник поліції тількищо казав, що ви матимете від вашого сина його власноручну записку. Я гадаю, що це вас остаточно переконає.

ВІД ВОЛОДИ ВИМАГАЮТЬ ЗАПИСКУ

Батька забрали, і з того часу Володя залишився у в'язниці один-однісінький. Це приміщення, власне кажучи, зовсім не можна було назвати звичайною в'язницею. Це був, швидше, кам'яний мішок, наскрізь вогкий і холодний, з невеличким загра-тованим віконцем угорі. Володя згадував колись прочитану книжку про Петропавлівську фортецю, в якій цар гноїв революціонерів. Юнакові іноді ввижалось, що це і є страшний петропавлівський каземат, в якому його поховали назавжди.

День згасав, надходила ніч, потім знову починало сіріти у віконці. Володі здавалося, що він сидить у цій ямі нескінченно довго. Може минуло три доби, може п'ять. Поліцай мовчки вносив йому їжу — трохи рижу, іноді юшку з солоної риби або варених бобів.

Не раз питався юнак у вартового про батька. Але ніякої відповіді не одержував.

Довгими ночами, тремтячи на голих дошках з холоду й пронизливої вогкості, Володя не спав і широко розплющеними очима вдивлявся в темряву. Іноді вчувалися кроки за дверима, юнак зривався, сподіваючись, що зараз побачить батька. Пригноблений страшною тугою, знову лягав на своє дерев'яне ложе.

Хвилинами він боявся, що згубить розум. Божевілля було тут, хапало за горло, плутало думки й почуття, сковувало руки. Кам'яніли ноги, кам'яніло серце, голова наливалась важким оловом ...

Останнім зусиллям волі юнак кидався до дверей і стукав кулаками. Йому здавалося, що двері гримлять, трусяться стіни, аж луна котиться далеко - далеко. Але ніхто не чув його безсилої стукоту, його розпачливого протесту.

Іноколи спадало на думку, що вже ніколи він не побачить батька. Напевне, ніякої телеграми з Радянського Союзу не було, мабуть, навмисне це вигадали самураї, щоб заманити батька кудись у катівню й забити. А, може, вони знущатимуться з нього й катуватимуть, доки батько дасть згоду і прийме японське підданство ?

Холодні мурахи заповзали в серце на саму думку про це. Ні, цього не може бути ! Батько не такий. Згадувалося, як відповідав він начальникові поліції. І поволі зникали туга й розпач. Вони танули в теплих спогадах про батька. Його образ зринав із темряви, його образ був тут, біля Володі.

І тоді палка рішучість виповняла всю істоту юнака. Ні, він буде твердий до кінця, як і його батько. Хай він ув'язнений, хай навколо самураї, але він зуміє їм відповісти як слід. І він переможе ...

В такі хвилини народжувалась певність, що батько живий і неушкоджений, і незабаром буде з ним радісне побачення. А там ... повернення на батьківщину, мати, товариші ...

Якось пізно ввечері двері до каземату відчинилися. Засліплений промінням ліхтаря, Володя кліпав повіками й тер кулаками очі. Це було, приблизно, на третю добу відтоді, як юнака розлучили з батьком. Хтось великий, довгов'язий поставив на підлогу ліхтар.

Тепер, оповтавшись, Володя впізнав гостя. Це був перекладач і помічник начальника поліції. «Як його ? Штабс - капітан Ліхолетов !» Він, він. Ті ж закручені вгору тонкі кінчики рудих вусів, олив'яні опуклі очі.

Поліцай приніс дерев'яний обрубок, і Ліхолетов сів на нього.

Ближче присунув ліхтар, тоді взяв його й підніс угору, щоб краще бачити Володю.

Білогвардієць не поспішав починати розмову. Він, мабуть, хотів спочатку пересвідчитись, у якому стані ув'язнений. Кілька хвилин Ліхолетов мовчки вивчав обличчя й кожний рух Володі. Тоді з брязкотом поставив ліхтар і озирнувся.

— Неможлива річ! Гидотна нора, а не камера для заарештованих. Тут довго не можна витримати. Дивуюсь, юначе, що ви живі й здорові.

Володя мовчав, але кожний його нерв був напружений, як ніколи.

— Я прийшов вас визволити. Японці — жорстокий народ. З великими труднощами я виклопотав наказ про ваше звільнення. Адже я — росіянин. З якою радістю я поїхав би оце з вами в Росію!

В його останніх словах вчулися Володі щирі нотки. Цей білогвардієць каже про визволення? Невже це правда? Невже можна зараз вийти на свіже повітря, стати на зелену траву, побачити батька?..

Володя зітхнув на повні легені, наче був уже вільний. Але настороженість і внутрішня напруга не зникали. Чому цей білогвардієць такий добрий до нього?

Ліхолетов довго нічим не викривав своїх намірів. Він зробився раптом ніжним ліриком. Він говорив про красу моря, про величну тайгу, про вкриті вранішнім серпанком туману гори.

— Яке щастя жити! — тихо, навіть інтимно, казав він. — Моя мрія — це бути дослідником природи, як ваш батько. Ах, які є чудові куточки! Яка глушина! Скажіть мені, юначе, який ви собі обрали фах?

Володя зників від несподіваного питання. Чого, власне кажучи, треба цьому білогвардійцеві? Для чого він розповідає про красу природи?

— Я бачу, що ви не обрали собі професії, — вів далі Ліхолетов. — Це, справді, дуже важко. Я раджу вам стати дослідником. Найкраще мати справу з природою: бути геологом, зоологом...

— А проте, ви особисто вважаєте за найкраще мати справу з японською контррозвідкою...

Володя й сам не зчувся, як вихопились у нього ці слова. Ліхолетов не сподівався, що юнак може вжалити. На мить він навіть зників, але вирішив сприйняти все, як жарт.

— На жаль, трохи інакше стоїть питання, юначе. Навпаки. Японська розвідка вважає за найкраще мати зо мною справу, а не я з нею...

Але жарт не вийшов, і Володя відразу ж відповів:

— Самураї знають, хто їм чесно служитиме.

— Не будемо про це говорити. Кожний хоче їсти. Ваш батько служити більшовикам...

— Це велика честь для нього. Батьківщина наша ...
— Е, давайте покинемо. Ваш батько ...
— Не чіпайте мого батька !
— Мова саме про нього, юначе. До річі, ви пішли в батька. Як і він, любите жартувати. Та не в цьому річ. Ви повинні допомогти вашому батькові Коли любите його, звичайно. Ваш батько ... дуже хворий зараз ...

— Тато ? Що з ним ?

— Він у тяжкому стані, до якого довела його впертість. Він відмовляється дати деякі незначні відомості, потрібні для оформлення документів ... без яких не можна виїхати на батьківщину. Ось вам папір і ручка ...

Ліхолетов вирвав із записної книжки аркушик паперу і простяг Володі автоматичну ручку з золотим пером.

— Пишіть батькові записку. Я продиктую. Зміст такий : «Тату, я тяжко хворий. Хочу негайно бачити тебе». Ось, приблизно, все.

— Ні, я не напишу такого, — пошепки відповів Володя. Йому перехопило дихання на саму думку, що він, Володя, має написати під диктовку ворогів брехливу записку батькові.

— Не напишу ! — повторив він, сахаючись, наче вогню, простягнутої йому ручки.

Ліхолетов, удаючи співчуття, похитав головою.

— Шкода мені, що ви ніколи більше не побачите блакитного моря, лісів, синього неба ...

— Ось для чого ви розповідали мені перед цим про красу природи !

— Дурниці. Я співчуваю вам. Загинути в цій ямі, маючи сімнадцять років ...

— Це краще, ніж стати зрадником.

— Банальні слова. Ваш батько — хворий.

— А батькові ви, мабуть, кажете, що хворий — я.

— Гаразд. Ми напишемо так : «Тату, хочу тебе бачити в цю останню свою хвилину ...»

— Останню ?

— Так. Коли не напишете записку, ми вас тут закопаємо живцем. І всі кінці в воду. Є таке розпорядження Інаба Куронума.

Майнула думка : «А чому й справді не написати записки ? Адже я дійсно хочу бачити батька. Ця записка буде йому за знак, що я живий». Та Володя прогнав ці думки. Коли білогвардієць так завзято вимагає записки, напевне тут щось не так. Батька хочуть оплутати.

— Нічого я не напишу.

— А коли так : «Тату, хочу тебе бачити. Завтра вже буде занадто пізно». Як, юначе ?

— Ніяк. Я не напишу жодного слова.

— Ви не бажаєте батькові добра ?

— Бажаю. Тому й відмовляюсь писати йому.

— А ось ми зараз побачимо, — враз схопився на ноги Ліхолетов. — Листа напишеш, не те що записку!

Він гукнув до когось за дверима, і в камеру ввійшло двоє поліцаїв. Білогвардієць моргнув їм, і вони накинули юнакові на шию вірвовку. Це були два японці — обидва низенькі й верткі, обидва зубаті, як шуки.

— Смерть прийшла, — сказав один із них Володі, — яму копати надо!

Вони потягли кінці вірвовки — кожний у свій бік. Біль різнув горло, дихання перехопило. Володя схопився руками за вірвовку й замотав головою. Ще мить, і він звалився додолу.

ВНОЧІ В ТАЙЗИ

Володя схлипнув і розплющив очі.

— З днем народження! — почув він над собою знайомий голос Ліхолетова. — Адже ви вдруге народились на світ. Воскресли з мертвих, щоб написати записку своєму батькові. Тепер ви справді хворий, отже брехні не буде, хе-хе...

Володя був мокрий. Коли він знепритомнів, його, мабуть, поливали водою. Він лежав долі на дошках. Два поліцаї підняли його й посадили на дерев'яний обрубок. Володя похитнувся, голова в нього йшла обертом.

— До чого доводить непослух старшим! — глузував Ліхолетов. — Зате добра наука. Батько чекає записки від сина, а він... Ось папір, ось ручка. Будь ласка. Я допоможу.

Володя відхилив папір набік.

— Не напишу! — прошепотів він, не в силі вимовити голосно слова.

— Напишеш, любий... напишеш, милий... — стримуючи лють, процідив крізь зуби Ліхолетов. — Бачу, що ти така ж бестія, як і твій батько. Я...

Він не встиг скінчити. Володя зібрав останні сили, піднявся і, враз розмахнувшись, ударив Ліхолетова кулаком в обличчя.

Поліцаї накинулись на юнака, як гієни. Вони били його, топтали ногами, шматували одержу. Володя знову знепритомнів, а коли прийшов до пам'яті, в ямі вже не було нікого. Бліде світло пробивалося крізь ґрати. Юнак зрозумів, що надворі день.

Спробував сісти. Від кожного руху боліло все тіло. Але він стиснув зуби й таки сів. І зненацька відчув велику радість, що не написав записки. Він переміг самураїв! Він наче виріс, змужнів. Тепер, після всіх катувань, йому нічого не було страшно. Він згадав, як ударив білогвардійця в обличчя.

«Заробив, гадюка. Щоб не шельмував батька!»

Він знову ліг і лежав на дошках цілий день, аж доки в ямі не стало зовсім темно. І за весь час ніхто не навідався до нього, ніхто не приніс ні їсти, ні пити. А спрага мучила нестерпно.

Багато передумав Володя за цей день. Згадав усіх рідних,

згадав товаришів. Двічі починав плакати. І плакав, тихенько втираючи сльози долонями. Було ж темно й ніхто нічого не міг побачити. Але народилось тверде переконання, що він не сам. На батьківщині неодмінно довідаються про все. І вирвуть, за всяку ціну вирвуть його з батьком із рук самураїв. Але для цього треба самому бути мужнім до кінця.

Темрява клуботалася в ямі, коли знову прийшов до Володі штабс-капітан Ліхолетов. З ним був начальник поліції Інаба Куронума. В чорних формених мундирах обидва вони скидалися на ченців-інквізиторів, що прийшли на «роботу» до своєї жертви.

Володя схопився й поширеними очима дивився на повільні рухи катів. Завуркотів голос пана Куронума. М'якою котячою ходою він наблизився до в'язня.

— Пан начальник поліції питає, — обізвався Ліхолетов, — чому ви так уперто відмовляєтесь написати батькові записку?

Володя не відповідав.

— Пан Інаба Куронума пропонує вам гроші. Молодій людині гроші завжди потрібні. Скільки б ви хотіли? Не хочете відповідати? А як же, все таки, нам бути з запискою? Що? Відмовляєтесь написати? Даремно, юначе, даремно. Пан Куронума каже, що в такому разі доведеться вас розстріляти.

Володя здригнувся.

— Так. Дуже просто. Розстріляти. Не ви перший, не ви останній. Нам набридли з вами панькатись. Коли не напишете записки ...

— Стріляйте. Я вже сказав вам. Даремно ви марнуєте час ...

І зненацька Володя замовк і вхопився рукою за обличчя. Губа! Проклята нижня губа! Вона тремтіла, як у пропасниці, і це, напевне, бачили і Ліхолетов, і самурай. Ліхтар світив просто в очі, і кати могли подумати, що перед ними боягуз, який зараз заплаче, кине́ться навколішки і згодиться на все.

Володя міцно притис губу зубами. Відчув у роті кров — теплу й солонувату.

За півгодини юнака вивели з в'язниці й посадили в автомобіль. Це був невеличкий грузовик, пристосований для перевозок робітників на дереворозробки.

З Володею сіли двоє поліцаїв і Ліхолетов. Автомобіль покотив вузькою лісовою дорогою. У світлі фар крутились сосни, тікаючи нескінченним танком у ніч. Було темно, аж ось ізза верховин високих дерев викотився білий місяць. Срібна павутина заблищала на хвої, на лісових галявинах.

«Куди вони мене везуть?» — не зникала невідступна думка. Володі здавалося, що грузовик заїхав уже в таку глушину, в такі хащі, звідки назад немає дороги.

Перехопились через болото. Грузовик підстрибував на купинах, блищала де-не-де вода. Потім пішли піщані кучугури з низенькими пірамідками ялинок, потім знову ліс.

«Невже на розстріл? Ну, звичайно ж...» І серце так защемило, що Володя ледве стримав болючий стогін. Ні, вони не повинні почути жодного зітхання від нього, жодного звуку...

Грузовик спинився на лісовій галявині. І цей шлях сюди здався Володі таким коротким, як сама мить.

— Злазь! — скомандував Ліхолетов.

Стоячи під високою березою, почувуючи всією спиною кожний найменший сучок, кожний горбик на корі дерева, Володя побачив високо вгорі місяць, що світив йому просто в вічі. Кожний нічний звук, кожний шелест і запах, кожне сказане слово залишалось у ті хвилини, як викарбуване, навіки в серці.

— Перед розстрілом, пан начальник поліції звелів востаннє спитати: напишеш записку?

Ліхолетов помовчав, вичікуючи. Мовчав і Володя.

— Я думаю, що ти напишеш, хлопче, — порушив тишину білогвардієць. — Сказати правду, мені тебе дуже шкода. Це не легко, вмирати молодому. Може ти не уявляєш собі, що значить померти? Га? Ось був собі Володя Дорошук. Красивий юнак з карими очима. І ось ці очі раптом потьмить сіра поволока. Розумієш — навіки! І вже не буде Володі. Уже він не дихатиме, не побачить ніколи сонця, батька... А як гарно навколо! Прислухайся, хлопче. Тайга лагодиться спати. Викотився на небо місяць. І які пахощі! Пахощі трав, сирієї землі, хвої. Слово честі, я ладен стати поетом.

Голос Ліхолетова луною звучав у нічному лісі. І Володя відчув яка, справді, тиша навколо, яка надзвичайна тиша! Шалено хотілося жити. Ще не пізно. Треба тільки написати батькові... Що написати? Ага, так: «Я хворий... Хочу побачити тебе...» Хочу побачити, хочу! Хочу жити!

Володя побачив у кількох кроках три постаті і три револьвери, скеровані йому в лоба.

— Я рахую до трьох. Раз... два...

Ліхолетов витримав паузу. І в цю останню мить перед залпом в Володі майнуло: «Ось і кінець! Уже кінець!» І все раптом зникло — і вечірня тайга, і нашорошена тиша, і навіть три револьверні дула. Все зникло, розтало, спорожніло. Все стало мов у тумані, все відсунулось раптом за тисячу кілометрів.

— Три!

Тріснув залп. Юнак зажмурих очі, а коли за мить розплющив їх, знову побачив біля себе Ліхолетова й двох поліцаїв. Ліхолетов гідко лаявся, а поліцаї прикручували Володю вірьовками до стовбура берези.

«Значить, вони не вбили мене? І ці постріли були тільки вгору?»

Все тіло опанувала смертельна втома. Прийшло отупіння, настала реакція. Голоси звучали глухо, наче десь за товстим муrom. Не було ніяких почувань.

Наче в тумані, чув Володя як стих вдалині гуркіт грузовика.

Ліхолетов з поліцаями поїхав, залишивши юнака прив'язаним до дерева.

Такий стан тривав годину, може — дві. Навколо стояла нашо́рошена тиша. Володя потроху очумався. Місяць зайшов йому тепер за спину, але на галявині блищав у промінні кожний кущик. Віршовка туго врізувалася крізь сорочку в груди і через це було важко дихати.

Так минула ще година. Насунулися хмари, зашамотіло віття дерев, місяць сховався. Навколо стало темно й страшно. Кожний гнилий пеньок чи кущ здавався тепер хижим звірем, який принишк, готуючись до стрибка. Руки в Володі були вільні і він спробував послабити на грудях віршовки. Це йому не вдалося. Кожний рух викликав біль, від знесилення паморочилося в голові.

З'явилася думка про втечу. Але чи можна покинути батька в полоні в самураїв? Ні, це неможливо. До того ж не давали спокою думки про батькову долю. Що з ним? Напевне, його катують. Та й чи є така можливість зараз утекти? Віршовки міцні, а руки слабі. І все тіло болять, ніс, ноги підтинаються, і Володя не стоїть, а повиснув на віршовках.

Він був близький до непритомності. Йому ввижалися образи людей — батька, скривавленого, закатованого. Він мовчки підійшов до Володі й простяг руку. Він чекав Володиної записки. Потім тихо посміхнувся й сказав, посварившись пальцем:

— Не пиши! Чуєш? Ні слова!

І він розтанув, обернувся на туман і поплив над галявиною.

Пізніше загуркотів грузовик. Це приїхав Інаба Куронума з Ліхолетовим. Вони посідали на траву недалеко від Володі, і він чув їх розмову.

— Ми будемо чекати, — сказав Куронума. — Він незабаром буде зовсім спокійний. Він зробить усе, чого ми вимагаємо.

— Ні, він не зробить нічого, — заперечив Ліхолетов. — Бо його не буде. Його розірвуть звірі.

Голосне нявчання розітнулось десь зовсім близько. Володя стріпнувся. Ніякого грузовика не було. Ніякого Куронума. Все ввижалося. Але нявчання повторилось. Це не омані. І знову загострилися почуття, і очі зірко впилися в темряву. Повернулася ясність думки. Недалеко був звір.

Юнак добре уявляв тепер своє становище. Він беззахисний, міцно прив'язаний до стовбура. Його покинули самого в тайзі, і навколо глуха ніч.

Що задумали самураї? Чому не розстріляли його? Ну, звичайно, для того, щоб він загинув іншою смертю — від зубів і pazурів диких звірів. Наміри японських контррозвідників дуже ясні. Завтра «знайдуть» у тайзі розпанаханий труп юнака, сина радянського геолога. У цій смерті будуть винні тільки хижі мешканці тайги. І про це напишуть офіційно у протоколі японські лікарі в присутності десятка свідків.

Може хто поцікавиться: як же потрапив юнак у тайгу? О, відповідь уже заздалегідь приготовано:

«Юнак заблукав. Дуже просто. Пішов на полювання. А може це була звичайна прогулянка. Поліція не брала на себе обов'язків відповідати за кожний його крок».

Його мертве тіло покажуть батькові. Це, певно, теж заздалегідь передбачено. І до прибитої страшним горем людини приїде пан Куронума й почне знову й знову вимагати зради батьківщині...

А може й не так. Можливо, що самураї вирішили катувати його жахом. Посивілий після ночі в тайзі юнак згодиться на все. Хай він, лишень, протремтить усеньку ніч, як осиковий лист!

Нічна тайга жила своїм таємничим життям. Звідусіль долітали до Володі шерехи і ледве чутні звуки. Може то тихолапні кроки невідомого звіра, що почув беззахисну людину й блукає навколо галявини? Щоразу, звужуючи коло, звір повільно, але все сміливіше наближається до берези...

Володі здалося, що він чує за спиною чийсь гарячий подих, хтось наче засопів недалеко в кущах, якісь тіні, як чорні клубки, перекочувались через галявину. Хрускіт сухої гілочки, падіння десь у глушині шишки з високої смереки, змушувало юнака мимоволі здригатись. Вкрай напружені нерви були як тугі струни, на яких відбивався кожен шелест, кожен, навіть ледве чутний, звук. Не раз чув Володя передсмертні зойки дрібних тварин, які гинули в гострих зубах тайгових хижаків. Особливо довго кричав заєць. Може йому вчепилася в спину сова? Він кричав як мала дитина.

Десь далеко пролунав зойк, схожий на стогін. Над галявиною безшумно метнувся нічний птах. Зовсім недалеко писнула, охоплена смертельним жахом, лісова миша. І знову — нявчання. Воно то віддалялося, зникаючи десь на краю тайги, то раптом звучало зовсім близько, майже поруч.

Володя догадався, яка це нявчить кішка. Він чув багато оповідань про підступність і кровожерність рисі. Було страшно чекати, що вона може підповзти ззаду або раптом стрибнути звідкілься збоку. Найбільш хвилювало хлопця, що він ніяк не може помітити звіра. І як же зрадив Володя, коли знову визирнув зза хмар місяць!

Рись була в десяти кроках. Юнак спочатку побачив її очі, що світилися двома зеленими фосфоричними вогниками. Потім помітив і тіло її, напівсховане за стовбуром зваленого дерева.

Звір довго нерухомо стежив за людиною. Не рушився й Володя. Єдиною його зброєю були руки й ноги. Яке щастя, що самураї не прикрутили ніг вірьовкою. Ними можна було хвицати, як це роблять лошата. І хоч ці ноги й руки були змучені й знесилені, але Володя знав, що буде боронитися до останнього зітхання.

Рись зненацька переповзла через дерево і поповзом, повіль-

но, дуже повільно, почала наближатись до Володі. У кількох кроках вона спинилась. Юнак розумів, що бій буде дуже нерівний. Що він може зробити, прив'язаний і неозброєний, проти пазурів велетенської кішки? Він міг би схопити звіра за горло й душити його. Але сили на це не вистачить.

Саме в ту мить, коли рись спинилась, Володя владно й голосно наказав:

— Пішла геть! Чуєш! Геть пішла, проклята тварюка!

Хлопцеві здалося, що рись здригнулась. Тоді несподівано згадалось, як ще малим він умів свистіти. Для цього треба встромити в рота два пальці ... ось так ...

Пронизливий свист розітнувся в тайзі. Таким, певне, посвистом у давноминулі роки скликав розбійницький отаман своїх товаришів ...

Звір, як підстрелений, підстрибнув на місці, і в одну мить, перемахнувши через галявину, зник у гушавині. Володя зітхнув легко, наче скинув із грудей важке каміння. Він коротко, глухо засміявся.

Далі юнак нічого не пам'ятав. Мабуть, він задрімав, або можливо, й міцно заснув. Так, він спав. Його розбудив різкий покрик сойки. Над тайгою сходило сонце. Воно пробивалось крізь сивий туман червоним колом, наче було змальоване на білому прапорі, який звисає з даху поліційного управління.

Ніч минула, і він живий, він живий і неушкоджений! І він скаже японським поліцаям, він їм скаже, що ...

Зовсім несподівано загуркотів автомобіль. Це був той самий грузовик і ті самі поліцаї з Ліхолетовим, що вчора привезли Володю сюди. Білогвардієць простяг Володі записну книжку і ручку.

— Швидше. Ми не розв'яжемо вас, доки не напишете батькові кілька слів. «Любий тату! Я дуже хворий». Прошу ...

— Я нічого не напишу. Вам це не минеться безкарно ... За катування дасте відповідь ...

Ліхолетов голосно зареготав.

— Ви ще мені погрожуєте? Ха - ха - ха, це — водевіль, клянусь бородою пророка! А втім ... розв'яжіть його.

Коли поліцаї розкрутили вірвовку, Володя впав. Ноги його не тримали і в очах пішли чорні мухи.

— Тягніть його на грузовик! — скомандував Ліхолетов.

І Володю потягли.

ПОБАЧЕННЯ З БАТЬКОМ

Грузовик спинився перед поліційною управою. Поліцаї привели Володю в «кабінет для допиту». Знесилений, він сів на лаву і сперся спиною на стіну. За столом сидів Інаба Куронума. Ліхолетов довго про віщось шепотів йому на вухо. Начальник

поліції на знак згоди кивнув головою. Потім штабс-капітан коротко сказав :

— Зараз ви побачите батька.

Володя здригнувся. Він пильно глянув на Ліхолетова. Чи правда це ? Зараз тут буде батько !

— Ви кажете правду ? — глухо спитав юнак.

Ліхолетов посміхнувся :

— У вашій комсомольській уяві офіцер білої армії не може бути правдивою людиною ? Ваш батько вже йде сюди. Ми великодушні й уміємо бути благородними.

Володя не хотів, щоб батько побачив його змученим і знесиленим. Юнак сів рівно, намагаючись дивитись весело й бадьоро.

Батько увійшов до кімнати, шкутильгаючи, в супроводі поліція.

«Бідний, у нього й досі не загоїлась нога !» — з жалем подумав Володя, підіймаючись назустріч і сяючи очима. Рідне батькове обличчя щасливо посміхалось йому крізь поволоку радісних сліз. Це обличчя було зчорніле й схудле, з гострими вилицями.

— Тату ! — прошепотів Володя. — Тату, який же ти став !

Він кинувся до батька. Але юнака міцно схопили ззаду чужі руки. Батька й сина посадили кожного в окремій кутку. Вони могли тільки дивитись один на одного, але їм не дозволили навіть обнятись.

Ліхолетов не поспішаючи запалив цигарку і з насолодою втягнув у себе запашний дим.

— Ну от, — буркнув він. — А тепер поговоримо. І не моя буде провина, коли ця розмова скінчиться, можливо, не так, як цього бажав би пан начальник поліції. Пан Інаба Куронума питає, — звернувся білогвардієць до Івана Івановича, — чи ви погодитесь, нарешті, дати свій підпис. Від вас вимагають дрібницю.

Дорошук примружив короткозорі очі й Володі навіть здалося, що він лукаво йому підморгнув.

— Дрібниця, кажете ? Зовсім ні. У нас різні масштаби. Зрада для вас — дрібниця, для мене — навпаки.

— Не забувайте, що сина ви бачите востаннє.

— Мій син сам не захоче на мене дивитись, коли я стану зрадником батьківщини.

Інаба Куронума шепнув Ліхолетову кілька слів. Білогвардієць сказав :

— Шкода, але далі доводиться облишити розмови і вдатись до дії.

Він зробив знак поліцаям, які відразу ж кинулись до Володі й повалили його вздовж лавки. Один із катів сів на ноги, другий — на голову юнакові. Володя лише встиг помітити, як сполотнів батько і встав із стільця.

— Ми будемо його бити,— прозвучав голос Ліхолетова,— доки ви не дасте згоди на всі наші вимоги.

Що відповів батько, Володя не чув, бо ту ж мить пекучий біль різонув спину. Нагаї із свистом полосували хлопцеві тіло. Він робив нелюдські зусилля, щоб не закричати. Він прокусив собі губу, тамуючи зойк. Але стогону не міг стримати, він вихопився з глибочини його грудей — надсадний і болісний. Почуваючи, що сили його зникають і що він зараз знепритомніє, Володя прохрипів:

— Тату, мені зовсім не боляче... Не здавайся... тату...

І після цих слів знепритомнів. На нього вилили кілька кухлів холодної води, і Володя розплющив очі. Він почув ненависний голос Ліхолетова:

— Вам не шкода сина? Не ми, а ви його катуєте своєю упертістю. Ми битимемо його до смерті, доки...

Володя знову хотів закричати: «Не здавайся, тату!» Він ворухнув губами, але з них злетів тільки ледве чутний шепіт. І зненацька, наче пробиваючи глухий кам'яний мур, наче з далекого туману долинув до слуху юнака такий знайомий і рідний голос:

— Я не здамся, сину!

Радість сповнила всю істоту, заглушила дикий біль. Знову нагаї вп'ялися в тіло. Володя шарпнувся, але жодного звуку не почув від нього пан Інаба Куронума. І коли юнак знепритомнів удруге, начальник поліції сказав:

— Я хотів би написати статтю в «Ніхон» про вас, шановний пане Дорошук, про батька, який спокійно дивиться на страждання свого сина.

Іван Іванович міцно стиснув щелепи й нічого не відповів.

Скривавлений Володя кілька днів лежав ниць. Японський лікар приходив у в'язницю і мазав йому спину ліками. Рана швидко гоїлося. Одного разу лікар прийшов удвох з Ліхолетовим.

— Ого, та він здоровісінкий,— вигукнув білогвардієць. І, смакуючи заздальгідь те, що мав зараз сказати, посміхаючись і потираючи руки, він пильно дивився на Володю олив'яними банькатими очима. І юнак згадав інші очі — зелені й миготливі, фосфоричні очі рисі. Зараз перед ним стояв теж звір, тільки далеко небезпечніший за рись.

— Лікар допоміг,— мовив Ліхолетов.— Хоча, признатися, це трохи не його спеціальність — лікувати комсомольців. Його справа — коні. Сап, ящур. Хе-хе... Але, виявляється, він зугарний вилікувати не тільки коростявого коня. Вітаю з одужанням. Я прийшов ознайомитись із станом вашого здоров'я. І констатую, юначе, що можна вам знову влаштувати побачення з батьком.

Уже не стримуючись, він голосно зареготав.

Друге «побачення» відбулося наступного дня. Іван Іванович

відмовився відповідати на питання Ліхолетова. Тоді білогвардієць, як і минулого разу, дав знак поліцаєм, і вони повалили Володю на лаву. Але раптом...

Юнак не повірив, що він дійсно це почув. Таких слів його батько не міг сказати. Та Дорошук голосно й твердо вимовив удруге:

— Не бийте його. Я згодний. Давайте папір.

Все змінилось. Володі допомогли сісти. Де не взялася чашка з червоним вином.

— Пийте, юначе,— частував Ліхолетов.— Це потрібне для вашого здоров'я.

Володя тупо дивився на чашку, на Ліхолетова, на батька, біля якого люб'язно упадав Інаба Куронума. Це було неймовірно, нечувано, дико. Батько здався! Ця думка пронизувала мозок. Юнак затремтів. Батько зрадив!

Принесли папір. Це були чисті бланки, які Дорошук мав підписати. Самураї перемогли. Вони готували провокацію. І це прекрасно розумів Іван Іванович.

— Я спочатку хочу поцілувати свого сина,— голосно сказав він.

Ліхолетов запитав дозволу на це у начальника поліції. Той відразу ж згодився. Усмішка не сходила з його обличчя. Дорошук устав із стільця.

— Володю,— сказав він,— обставини примусили мене... Так треба. Я не можу далі дивитись на твої муки. Обнімімося, сину... Очі в юнака спалахнули.

— Не підходь до мене,— стримуючи себе, тихо сказав він.— Я не хочу тебе обнімати.

Іван Іванович, шкутильгаючи, підійшов до Володі.

— Сину! Навіщо такі слова?

— Я не можу бути тепер твоїм сином...

Володя не скінчив. Він побачив у батькових очах, на його обличчі щось незвичайне. Батько робив йому непомітні знаки підійти ближче. Юнак ураз догадався, в чому річ. Він має зараз почути від батька щось дуже важливе. Не можна, щоб це помітили поліцаї.

— Гаразд,— сказав Володя.— Мабуть, твоя правда. Обставини...

Батько міцно обняв його і ту ж мить прошепотів на вухо:

— Тікай через тайгу до наших... Кордон недалеко. Розкажи про все.

І, повернувшись до Ліхолетова, голосно сказав:

— На мій батьківщині скоро довідаються про мій полон... про ваші злочини... Треба, щоб це сталося якомога швидше...

Володя зрозумів, що в цих словах криється для нього продовження батькової інструкції.

— Дуже шкодую, що не можу багато ходити,— провадив далі Іван Іванович,— ви й досі не вилікували мені ноги.

— Полагодимо тепер не тільки ногу,— обізвався Ліхолетов.— Увесь ваш організм полатаємо. Отак би й давно. Сідайте тут, прошу. Ось ручка...

Іван Іванович сів, присунув до себе папір і написав великими літерами: «Відмовляюсь».

Ліхолетов, мов опечений, схопив бланк.

— Що це значить? «Відмовляюсь». Але ж ви дали згоду?

— Я вам сказав неправду. Я не продаюся.

— Ви — провокатор!

— Та невже? Ви гадаєте, що люди, які мене оточують, уже заразили мене? Я вимагаю негайно дати мені з сином змогу вийти на батьківщину!

Ліхолетов переклав ці слова начальникові поліції. Інаба Куронума знітився. Його вразила, наче землетрус, нова відмова Дорошука. Пан Куронума вже радів із перемоги. Йому вже ввижалася нагорода від «тідзі» — губернатора.

Отже друге «побачення» батька з сином скінчилося зовсім несподівано для поліцаїв. Цього разу Володю навіть не били, а хутко відправили до в'язниці. Прощаючись із батьком, він встиг йому сказати:

— Все зроблю, тату!

ВТЕЧА

Це була обіцянка. Він обіцяв батькові, що дійде до своїх. Володя мучився. Батько певний, що син виконає його доручення. Але син у в'язниці. І коли б, навіть, пощастило утекти звідси, то як перемогти тайгу, як перейти кордон?

Звичайно, про це ще рано міркувати. Найперше й найголовніше — це втекти. Голова йшла обертом. З чого почати?

Володя мав досить часу, щоб обміркувати це. Двічі на день поліцей приносив йому бобів або трохи рижу. Через кожні два-три дні його випускали на невеличке подвір'я, огорожене дерев'яним частоколом із товстих колод, вкопаних в землю щільно одна біля одної. Під час прогулянки за в'язнем пильно стежив вартовий.

Володя розумів, що з самої в'язниці важче втекти, ніж із цього подвір'я. Але й під час прогулянки тікати наосліп буде безглуздом, хоч спочатку такий план у Володі був. Ну, гаразд, він метнеться вбік, скориставшись з того, що вартовий ловитиме гав. Частокіл він перелізе. Володя почував, що м'язи в нього знову зміцніли. Але чи допустять до втечі вартові? Досить кількох пострілів і...

Ні, звичайно, цей план нікуди не годиться. Тікати треба не з в'язниці. Найкраща втеча — по дорозі. Адже напевне знову доведеться йти на допит до поліційної управи.

Володя почав готуватися до втечі. Коли він буде на волі,

його чекатиме важкий шлях через тайгу. Щоб подолати його, треба бути дужим, міцним. Юнак щодня тепер робив фізкультурні вправи. Під час прогулянок на в'язничному подвір'ї він викликав регіт і здивування вартових — вони ніколи не бачили, щоб в'язень отак захоплювався спортом.

Гіршою була справа з їжею. Володя спочатку відкладав частину своїх порцій. Але ховати їжу в камері важко, та й не можна було прирікати себе на голодування. Юнак покладав надії на тайгові ягоди, на полювання, на рибу в річках.

До того ж — він баритись не буде. Днів за вісім він напевне прийде до радянсько-японського кордону. Найважчим завданням буде перейти непомітно кордон. Звичайно, коли він буде вже по тім боці і потрапить до радянських прикордонників, він — урятований. І тоді незабаром він побачить також батька, якого самураї звільнять, як тільки довідаються, що в Радянському Союзі відомо про його полон.

Дуже можливо, що він перейде кордон навіть раніше. Може це трапиться днів через три-чотири. Головне — ховатися, щоб не зустрітися з японцями...

Володя лежав на дошках і мріяв. Так, це були тільки мрії, бо юнак не знав, що його чекає.

Він схопився. Хтось штовхав його й гукав японською мовою: — Вставай! Вставай!

Що це? Він спав? Перед ним поліцай. В камері темно. Тьма но блимає ліхтар. Надворі, певно, ніч.

— Ходімо! — каже поліцай.

— Куди?

Поліцай мовчить. За дверима вже чекає вартовий солдат. Надворі ще видно, хоч звідусіль насувається лиловий присмерк. Над далекими соснами текли жовті й кармінові ріки — там тількищо зайшло сонце.

Володя вийшов за ворота в'язниці. Він був схвилюваний. В коридорі йому зустрівся в'язень - японець в супроводі двох поліцаїв.

В'язень був у драній солдатській куртці й босий. Володя впізнав його. Це був солдат - утікач Хагімура, який кинувся з багнетом на офіцера. В'язень теж упізнав Володю і щось швидко сказав, чого юнак не зрозумів. Але рухи Хагімури були дуже красномовні. Він вказав пальцем на себе, потім долонею рубонув собі шию.

«Його присудили до страти, — подумав Володя. — Цього треба було сподіватися».

Згадалось, як на острові Хагімура поділився своїми вбогими запасами води й риби, як він зрадив, коли дізнався, що перед ним люди з Радянського Союзу. Стало невимовно шкода цього японця в розпанаханому одязі, скривавленого й босого. Уявилося, як покотиться його голова, кліпаючи повіками.

Володю штовхнули в спину кулаком. Він замислився й забув на мить, що він сам в'язень і його ведуть, мабуть, знову в полі-

ційну управу на знування до ненависного контррозвідника Ліхотетова і пана Куронума.

І зненацька серце в Володі завмерло, потім застукало шалено й тривожно. Юнака вели вулицею. Вдалині, за присадкуватими будиночками, починалась тайга. Чого ж чекати далі?

Володя швидко озирнувся, і хоч дістав за це штовхана прикладом рушниці в плече, але встиг помітити, що його ведуть двоє. Ззаду йде солдат, а за ним, кроків за чотири, офіцер. Це був той самісінький офіцер, якого звати, здається, Хірата, і який забрав з острівця батька і його, Володю, та ввіймав «небезпечного злочинця» Хагімуру.

«Це вже гірше — їх двоє» — майнула думка, та юнак вирішив, що йому на допомогу прийшов присмерк і що незабаром настане ніч, і під її чорною завісою можна зробити чимало кілометрів, не боючись погоні.

Недалеко від поліційної управи вулиця звертала вбік і в цьому місці тайга найближче підступала до шляху.

«Або зараз, або ніколи!»

Володя почував, що серце ось-ось вискочить із грудей. Воно стукало так голосно, що стукіт його вже, мабуть, давно почув і вартовий солдат і, навіть, офіцер...

Ураз метнувшись вбік і пригнувшись, Володя стрімголов перестрибнув через рівчак, який простягся вздовж вулиці, і замить був уже біля ближчих смерек. Почув за собою постріли з гвинтівки і короткі, сухі — револьверні.

«Це офіцер — із револьвера!..»

Володі забивало дух, але він біг куди видно, біг, ледве встигаючи обминати стовбури дерев. Темрява сунулась йому назустріч, він дихав хрипко і страшно, як загнаний кінь.

Була вже ніч, коли він зупинився, хапаючи ротом повітря й відчуваючи колючий біль у боці від швидкого бігу. Навколо тиша й тайга. Він кілька хвилин стояв, пильно прислухаючись. Чекав звуків погоні. Суха соснова шишка впала йому на голову. Він затремтів так, ніби його схопили ззаду чужі невідомі руки.

Йому ще ввижалися далекі постріли і крики. Його груди ходили ходором. Він дихав і сопів, як ковальський міх.

Потім він притулився спиною до шершавого стовбура й так стояв тихо і нерухомо. Його долоні гладили кору, і він зненацька зовсім тихо, ледве-ледве чутно засміявся...

Він був на волі.

ЗУСТРІЧ

Володя йшов цілу ніч. Угорі світив місяць, але в тайзі, під деревами, блукала темрява. Спочатку юнак ішов навмання, єдиний його намір був опинитися вранці якнайдалі від людського житла. Але згодом, на невеличкій галявині, він довго розглядав зоряне небо, обираючи собі напрямок.

Володя добре знав, що йому треба йти на північ. Там, по п'ятдесятий паралелі, пролягає лінія кордону.

Уранці юнак був уже далеко від японських контррозвідників. Почалася справжня тайга. Ялини і пірамідальні смереки стояли похмурі й мовчазні. Їхні стовбури, рівні й високі, тяглися вгору, до сонця. Чим раз частіше траплялися високі модрини.

Володя часто потрапляв на місця, де ріс суцільний сіро-зелений мох. Тоді нога ступала, наче по м'яких килимах. Де-неде блищали іржаві болітця. Доводилося їх обминати, бо ґрунт навколо коливався. Юнак боявся потрапити в трясовину.

Коли вже сонце підбилося височенько, Володя відчув, що далі йти не має сили. Ноги підгиналися, все тіло вимагало спoczynку. На згір'ї невисокої лісової сопки юнак розташувався відпочити. Місце було дуже затишне. Недалеко дзюркотів струмок. Володя скинув стоптані черевики, простяг з насолодою ноги і, повернувшись на бік, скоро заснув.

Прокинувся він над вечір. Сонце сідало, і в останньому червоному промінні жевріли руді стовбури сосен. Тихо й одноманітно дзюрчав струмок. Якись дрібні пташки стрибали з камінчика на камінчик і пили воду. Володі дуже хотілося їсти. Перед очима невідступно стояв хліб, м'ясо, яке шкварчить на сковорідці.

Юнак схопив камінець і пошпурив його на зграйку пташок. Одна пташка лишилась на місці з розбитою голівкою. Володя поклав її на долоню. Мертві очі її були каламутні й фіолетові. Хлопець мовчки дивився на неї. Він не міг їсти сирого м'яса, а сірників не було.

Юнак мріяв про вогонь, про гаряче яскраве вогнище, на якому можна варити, смажити. Сірник здавався зараз недосяжним щастям.

Володя згадав про кремені, з яких можна видобути іскри. Камінців навколо було дуже багато. Сірі, червонуваті, білі — вони розсипалися вздовж струмка і на схилах сопки. Юнак знайшов два гарних кремені й почав кресати. Вискакували великі золоті іскри. Але ними нічого не можна було запалити. «Коли б була губка».

Тайгова ніч насунулась швидко. Враз упала темрява, чорна, густа. Володя згадав, як минулої ночі він ішов крізь тайгу. Згадав і здригнувся. Як легко можна було потрапити в трясовину, в болото!

Юнак назбирав купу каміння й вирішив ночувати на згір'ї сопки. В разі нападу диких звірів, він зуміє захиститись каміннями.

Місце для ночівлі було дуже зручне. Ліворуч і праворуч сопка обривалась стрімкими уступами, і в кількох кроках росло дерево, на яке можна було під час небезпеки вилізти.

Найстрашніше, звичайно, коли звір нападе на сонного. Володя вирішив не спати до світанку! Літні ночі короткі, і він легко пильнуватиме п'ять чи шість годин. От коли б можна було запалити вогнище!

Володя не зчувся, коли заснув. Ніч минула спокійно. Прокинувся юнак на світанку і відразу ж рушив далі.

Давався взнаки голод. Юнак помітив, як із дупла дерева вилетів птах, дуже схожий на дятла. Майнула думка, чи не можна знайти пташине кубло? І справді, в дуплі лежало четверо білих яєць. Вони були з маленькими зародками, але Володя жадібно випив їх усі четверо.

Трохи згодом юнак знайшов ще одне гніздо з яєчками. Воно було низенько, просто на гілці. Хлопець випив яйця і відчув, що голод затих.

Володя пробирався через тайгу. Але незабаром усе частіше почав зустрічатися вітролом. Кучугури звалених бурею дерев перетинали путь. Величезні стовбури ялин і смерек, покручене віття, наче підкошене смертельною косою, спліталось в дикому хаосі.

Місцями не було ніякої змоги перемогти такий вітролом, і доводилось його обминати.

Цілий день ішов Володя, тримаючи курс на північ. Він згадував усе, що знав, як визначати без компаса напрямок. Він уважно розглядав віття дерев, мох, який ріс на стовбурах. На південному боці віття має бути густіше, ніж на північному, а мох, навпаки, любить тінь і покриває північний бік стовбура.

Спочатку орієнтуватися за цими ознаками було важко. Здавалося, що мох росте скрізь, що віття однаково густе з обох боків. Але згодом Володя навчився помічати різницю, він шукав поодинокі дерева на галявинах і бачив, що справді з одного боку гілля пишніше й довше.

Третю ніч на волі Володя провів серед вітролому, знайшовши зручне місце між двома зваленими модринами. Вночі він чув нявчання рисі і десь далеко ведмежий рев. Юнак прокинувся від цих звуків, і хоч був дуже стомлений, але заснути вже не міг до ранку. Кожен шерех велів насторожуватись і міцніше стискувати сучкуватий важкий ціпок, якого виламав собі хлопець.

Уранці, коли ще навіть гаразд не розвиднилось, Володя почув людські голоси. З ляком схопився він з свого дерев'яного ложа.

У юнака майнула думка про погоню. Обережно визирнув він ізза поваленого стовбура. Вранішню тишу порушував іноді стукіт дятла чи крик невідомої птиці. Пурхала синиця, яка хтоїзна звідки взялася в цій глушині. Вона заклопотано оглядала кору дерев і, побачивши Володю, раптом наче застигла здивовано, потім з коротким писком метнулася в хашу й зникла.

Ніщо не вказувало присутності людини. Проте юнак був певний, що хвилину тому справді чув людські голоси. Можливо, що це була погоня.

Однак незабаром Володя заспокоївся. Цілком очевидно, що контррозвідники не шукатимуть його в тайзі, бо це неможлива річ. Можна пройти в двох кроках від людини й не помітити її.

Звичайно, в такому випадку може допомогти собака - шукач.

Але чи довго вона триматиме слід? Володя стільки разів перебродив неглибокі озерця, йшов купинами через болота, що давно вже замів за собою всі сліди.

Безперечно, його шукатимуть не в тайзі, а в тайгових селищах і, головним чином, поблизу кордону. Інаба Куронума, напевно, вжив уже найпильніших заходів, щоб не пустити утікача через кордон.

Володя вирішив негайно йти далі на північ. Будь-що-будь, а він перейде прикордонну лінію. Він мусить це зробити, бо в полоні в японських самураїв залишився батько, який чекає ви зволення.

Цю «прикордонну лінію» Володя уявляв собі досить невиразно. Він міг раптом опинитись у смузі кордону, навіть не знаючи цього. Юнакові загрожувала несподівана зустріч з японським прикордонним патрулем.

Володя йшов тепер з великою обережністю. Хто знає, може він уже в прикордонній смузі?

Зненацька хлопець зупинився. Зовсім недалеко він почув звук, який змусив його серце швидко застукати. Юнак сховався за стовбур модрина і визирав звідти сторожко й злякано...

Звук повторився. Це був брязкіт заліза. Потім зашипіла пара й почулися вигуки людей.

В тайзі йшла робота. Можливо, що це прокладали залізницю або будували нафтові вишки.

Володя стрімголов зірвався з місця й кинувся бігти в протилежний бік.

Він намагався бігти якомога тихіше, раз-у-раз озираючись і ловлячи вухом голоси і далекий гамір. І вперше спало на думку Володі, що за три доби він пройшов, мабуть, зовсім небагато, і, можливо, що пан Інаба Куронума з жандармами зовсім не так далеко, як гадалось.

Щось дзвякнуло під ногою. Володя нахилився і з великою тривогою, не вірячи своїм очам, вдивлявся в блискучу річ із звичайної бляхи. Це була банка, порожня банка спід консервів.

«Консерви? В тайзі?»

Володя крутив банку в руках, розглядаючи наліплену на неї етикетку японської консервної фабрики. Паперова етикетка була цілісінка, а бляха ніде навіть не поіржавіла. Значить, люди тут були недавно, зовсім недавно...

Юнак відчув величезну небезпеку, далеко страшнішу за зустріч з дикими звірями. Що — звірі! Тут можна було сподіватися зустрічі з Ліхолетовим!

Юнак насторожено озирався. Кожну мить міг з'явитися ворог. Володя йшов, ховаючись за стовбурами дерев. Було таке враження, що юнака оточено, і в який би він бік не подався, скрізь натрапить на засідку.

Незабаром він почув щось схоже на сумовиту, одноманітну пісню. Вдаліні майнула широка просіка. Визираючи зза стовбура

смереки, Володя побачив групу людей. Один із них виводив нескладний мотив, і тоді всі враз підіймали вгору кирки і били землю. Це було дуже схоже на російську «дубинушку».

Робітники будували в тайзі дорогу. Певне це мала бути вузькоколія до лісорозробок або до нафтового промислу. Голі торси вилискували на сонці, здійсмались і падали кирки.

Володя подався праворуч, щоб обійти галявину. Він перейшов лінію недобудованої ще вузькоколійки і знову взяв напрямок на північ. Йому спало на думку, що дорогу, можлива річ, прокладали до кордону, і що, мабуть, почалася вже прикордонна смуга.

Він ішов довго. В голові снувалися думки про кордон, який треба перейти неодмінно вночі. Зринав образ батька — змученого, в холодній ямі. Згадувалось останнє побачення з ним у «кабінеті допиту», його слова, його любі короткозорі очі.

Головне, щоб не впійматися, щоб знову не потрапити до рук японської контррозвідки. Головне — виконати батькове доручення, перейти кордон!

Замислившись, поринувши в згадки, продирався Володя крізь гущавину і віч-на-віч зустрівся з людиною в сірій сорочці і в брудних синіх штанах із дешевої матерії.

Невідомий був узутий в дерев'яні черевики — гета. Спід коротких штанів визирали голі ноги, аж чорні від бруду. В руках у нього бовталось невеличке відерце з білою фарбою і квач.

Чорні очі невідомого з цікавістю оглядали Володю. Якусь мить обоє мовчали, вивчаючи один одного. Володя зрозумів, що це був японський робітник. Зизокий, засмалений і простоволосий, стояв він перед юнаком, мабуть і сам збентежений несподіваною зустріччю.

— Здрастуйте! — перший привітався японською мовою Володя.

Японець чомусь швидко озирнувся навколо і вже потім відповів на привітання.

— Хто ти? — спитав він у юнака. — Ти — росіянин?

Володя мовчав. Робітник, певне, помітив, що юнак зніжковів. Він підійшов ближче, зазірнув Володі знизу в очі й пошепки сказав:

— Я знаю, хто ти.

Володя швидко глянув на японця.

— Я знаю, — провадив той далі. — Вчора на лісорозробки приїздив поліцей і всіх нас питав, чи не бачили ми молодого росіянина ... злочинця, який утік із в'язниці ... Ні, ні, я знаю. Він говорив про тебе ...

Володя побачив, що дурити немає ніякої рації. Навпаки, тут треба казати правду. Коли японець захоче виказати на нього — ніщо не допоможе.

— Так. Я з Радянського Союзу, — сказав юнак.

Японець пильно глянув на Володю.

— Я думав, що ти — з білих. Я не знав, що ти з Радянського Союзу!

На його обличчі ясно позначились тепер і радість, і велика тривога. Він глянув на ноги юнака, на його стоптані вкрай черевики, з яких визирали подряпані, скривавлені пальці, на подертий одяг, і клацнув язиком.

— Кепська справа,— сказав він.— Ти далеко не втечеш. Ти, мабуть, і голодний?

Володя розумів кожне його слово.

— Так, я голодний,— відповів.

Тоді японець ще раз пильно озирнувся на всі боки і подав Володі знак іти за ним.

У ДРОВОРУБІВ

Вони йшли годину або дві. Попереду — японець, за ним — Володя. Японець устиг розповісти, що він — дроворуб, старшина артілі, що його звать Окума і що сьогодні він білою фарбою ставив знаки на деревах, які завтра мають спилати дроворуби.

Незабаром Володя почув свист і вереск механічної пилки, яка підтинала стовбур. Долетіли голоси людей. Юнак стривожився.

— Не бійся,— заспокоїв Окума.— Хазяїна нема, прикажчика нема. Вони навідуються не часто. А робітники не викажуть, вір мені, як ясному сонцю на небозводі. Я знаю своїх товаришів. Не бійся.

Він привів Володю в невеличкий дерев'яний барак.

— Наша артіль — двадцять чоловік. Всі живемо тут. Я — Окума. А ти?

— Іван,— відповів Володя. Це ім'я японцеві легше було вимовити.

— Іван! — весело повторив Окума.— Іван? Радянський Союз! Советто!

Він поставив перед Володею чашку з «патто» — стравою з квашених бобів. Юнак жадібно накинувся на їжу.

Тим часом Окума витяг спід лавки пару дерев'яних черевиків і приміряв їх Володі на ногу. Черевики прийшлися якраз.

Увечері повернулися з роботи дроворуби. Їх було двадцятарох похмурих лісовиків, зчорнілих, виснажених, з запалими щокми. Вилиці випинались, як гуді, повіки важко прикривали очі.

Вони входили в барак мовчки, мовчки зиркали на Володю й падали на широкий під, який служив їм ліжком. У багатьох трусилися з перевтоми руки.

— Приїздив прикажчик,— сказав один із них, глянувши на Окума.— Поїхав.

Під оком у нього був синяк. Окума зазирнув йому в обличчя.

— Моріта? Що в тебе? — спитав.

— Прикажчик.

- Я так і думав,— похитав головою Окума.
- Він знайшов, що в моєї пилки тупі зуби.
- О, в нього в самого зуби занадто гострі.
- Спиляємо,— сказав Моріта.

Володя глянув на нього пильніше. Це був старий японець - дроворуб.

— Спиляємо,— повторив він уперто. А як ніхто йому не відповідав, то він штовхнув ліктем сусіда, і ще раз показав, наче бажаючи почути від нього підтримку:

— Спиляємо. Га?

— Ми йому покажемо! — відповів сусід.

Це був молодий парубок - дроворуб, як видно, не японець. У нього були великі прозорі очі, круглі, як у сови, і довге каштанове волосся, зачісане назад.

Помітивши, що Володя дивиться на цього парубка, Окума сказав:

— Росіянин, як і ти. Хабаров. Хабаров — його звати.

— Дроворуб?

— Дроворуб. З нашої артїлі. Гарячий. Хазяїнів не любить. Прикажчиків не любить. Робочий народ любить. Гарячий. Ти гарячий, Хабаров?

Парубок посміхнувся:

— Гарячий, Окума.

— Він навчив нас пісні. Гарна дуже пісня. Ми співаємо її, коли прикажчик не чує і коли не чує хазяїн, коли далеко поліцаї.

Він притулив кулак до грудей і заспівав початок пісні деренчливим, слабим голосом. Володя не розібрав слів і Окума повільно йому повторив:

Прапор червоний,
Прапор народу,
Слава тобі!

Потім він голосно сказав:

— Присуньтєся всі ближче!

Всі підняли голови, хто лежав — устали. Всі оточили тісним колом Окума і Володю.

І тоді Окума коротко пояснив, хто такий Володя.

Спочатку запанувала в бараці тиша, а потім голоси загули весело й швидко, Володя побачив блискучі очі й усмішки.

В грудях раптом зросла надія на допомогу від цих спрацьованих людей, у яких так блищать зіниці на саму згадку про Радянський Союз.

Не можна мовчати. Не можна таїтись. Це буде чудово, коли скрізь піде чутка про те, що потрапив у полон радянський учений з сином. І коли навіть йому, Володі, не пощастить дійти до своїх, то чутка полетить далеко - далеко, й мусить перепурхнути через кордон.

Ці люди допоможуть. Вони ненавидять хазяїна і поліцаїв.

Володя натхненно розповів про все. Про тайфун, про свого батька, про полон і катування. Сказав і про свій намір перейти кордон і повернутись до своїх, щоб швидше вирвати з рук поліцаїв батька.

— І звати мене не Іван,— закінчив він.— Звати мене Володимир Дорошук.

— Володимир Дорошук,— повторило кілька голосів, наче хотіли запам'ятати прізвище.

І хоч Володя розповідав усе це не зовсім чистою японською мовою, раз-у-раз збиваючись на російську, його всі зрозуміли. Тільки дещо переклав і пояснив дроворубам Хабаров.

Дроворуби обговорювали становище пристрасно, всі разом, де й поділися стомлені рухи і байдужість.

Старий Моріта говорив найбільше й лаявся, коли його не слухали. Тільки Хабаров, здавалося, найменше хвилювався, але наприкінці й він, скочивши на під, гукнув:

— Все не те! Допомогти, допомогти, але як? Як допоможемо? Слухайте мене: його треба переправити через кордон. І беру на себе я! Я!

З почуттям глибокої подяки глянув на парубка Володя.

— Підеш зо мною? — спитав Хабаров. — Ти — комуніст? Комсомол? Так, так ... Я доведу тебе до кордону. За три дні ми будемо там.

Хабаров не міг потаїти радощів. Він проведе радянського комсомольця до кордону й допоможе йому втекти на батьківщину!

Він сів поряд Володі й обняв його за плече.

— Дорошук,— сказав він,— ми завтра підемо. Я тебе дуже люблю. Я сам — росіянин. Мій батько був політичний засланець. Тоді ще увесь Сахалін належав Росії. Батько помер. Так трапилось, що я залишився на Карафуто.

Він важко зітхнув:

— Я теж дуже хочу в Радянський Союз. Я перейшов би з тобою кордон. Але в мене тут, на нафтовому промислі, наречена. Я не можу її залишити.

Йому було років двадцять. У нього були гарні губи й ніс із горбочком. Коли він посміхався, на щоках у нього з'являлись ямочки, як у дівчини. І тільки руки, порепані й загрубілі від роботи, показували, що ця людина працює щодня нарівні з іншими дроворубами.

Окума нахилився Володі до вуха і прошепотів:

— У тебе буде гарний провідник. Він сам із соціалістичної партії і добре знає тайгу. Він часто буває у всіх сусідніх артілях дроворубів і тримає з ними зв'язок. Тільки — тсс!

І повернувшись до товаришів, Окума суворо сказав:

— Не забувайте, що язик бовтається на мотузку. Треба його міцно прив'язати.

І всі з цим згодились. Треба бути всім німими, як риба.

Окума розповів, що недавно до дроворубів з'явилась поліція й заарештувала двох робітників, які були комуністами. В інших артільях теж заарештовано кілька чоловік.

— Це все через те, що ми не прив'язуємо язик,— сказав Моріта.— Наші розмови чують сторонні вуха.

Присунувшись до Володі, він спитав:

— Скажи всім нам, чи є тому правда, хоч завбільшки з рижове зерно, що в Росії немає ні одного поміщика, ні одного хазяїна?

І стало в бараці так тихо, що чути було, як шелестить під стелею крильцями великий нічний метелик. В розчинені двері дивився місяць і струмувала нічна тайгова прохолода.

Двадцятьоро дроворубів застигли, боячись пропустити хоч слово з того, що вони зараз мають почути у відповідь.

— Немає жодного поміщика, жодного власника - хазяїна,— голосно відповів Володя.— Це велика правда, велика на весь світ, бо це правда Леніна й Сталіна.

Всі голосно загомоніли і кожний навперебій питав:

— І поліцаїв немає?

— Немає й поліцаїв,— відповідав Володя.

— І жодного прикажчика?

— І жодного прикажчика.

— І ніхто не має права лаяти і бити робітника?

— Ніхто.

І знову всі загомоніли. На світі є країна без поміщиків, без прикажчиків і поліцаїв! Варто ще жити на світі!

Моріта раптом устав і низько вклонився Володі. З очей старого котилися сльози. Володя обняв його й посадив на піл.

Розчулений Моріта нічого не міг сказати і кулаком витирав очі.

Було вирішено, що Володя має відпочити, але баритись не можна. Прийде прикажчик, доведеться ховатись. Завтра треба вирушати.

Юнак почував, як радісно завмерло в нього серце. Він переїде кордон? Невже цьому правда?

Він заснув у бараці на полу разом з дроворубами.

Рано - вранці його розбудив Окума. Він був схвилюваний.

— Що трапилось? — спитав Володя.

Окума швидко загомонів.

— Тобі з Хабаровим не можна гаятись. Треба вирушати зараз.

— Та в чому річ? — занепокоївся Володя.

Тоді Окума тривожно сказав:

— Я вночі вийшов із барака й чув у тайзі борсуків.

Але Володя не розумів.

— Борсуків? Уночі?

— Авжеж. Вони тут не водяться. Тим прикріше. Але я чув їхній стукіт ось так, як зараз чую твої слова.

— Який стукіт?

— Ти цього не знаєш. Але я знаю і все тобі зараз розповім. У барак увійшов Моріта.

— Це правда, що ти чув борсуків? — спитав він так само привожно.

Володя подумав, що, можлива річ, мова йде не про звірів, а про поліцаїв. Може їх тут звуть борсуками?

Проте, виявилось, що Окума чув стукіт справжніх борсуків.

— Ти не знаєш, але я знаю, і Моріта знає, і багато-багато японців знають, — провадив далі Окума, — що борсук — перевертень і обжера. Ночами борсуки приходять в гості один до одного й барабанять себе по надутому животі. Хто почує такий стукіт — трапиться з тим лихом. Вір мені, як ясному сонцю на небозводі.

— Але ж не я чув цей барабан, — заперечив Володя. — Мені нема чого боятись.

— Лихо мене знайде через тебе, — відповів Окума. — Мене скарають за те, що я сховав тебе. Я плескав у долоні, але я не знаю, чи змилосердив цим дух. Тобі треба зараз вирушати.

На порозі з'явився Хабаров.

— Вставай, Дорошук, — сказав він. — Нам справді треба йти. Чим раніше, тим краще. Хоч я не вірю в синтоїзських духів¹, але я вірю в поліцаїв, які іноді сюди навідуються. Артіль зараз виходить на роботу, а ми рушимо. Я добре знаю дорогу.

— Дорогу?

— Ні, звичайно, ніякої дороги немає, але є ведмежі стежки, є приміти, є великий струмок, один і другий, вздовж яких нам треба йти, щоб не збочити.

За плечима в Хабарова висів очеретяний кошик.

— Це — їжа, — сказав він. — Окума вже про все потурбувався.

Володя хутко встав. Справді, було б величезним безглуздом, коли б його тут застукали жандарми. Треба негайно йти звідси. Яке, зрештою, щастя, що він натрапив на дроворубів, що він має провідника до самісінького кордону!

Дякуючи за притулок, Володя гаряче стискував руку Окумі, хоч той, здається, і не звик висловлювати таким чином свої почування.

Попрошався з тими дроворубами, яких зустрів біля бараку, і вдвох з Хабаровим вирушив у глибину тайгових нетрів.

Озирнувся й побачив Окуму. Він стояв і плескав у долоні. Він просив у духа щасливої подорожі...

¹ Синтоїзм, як і буддизм — найбільш розповсюджені в Японії релігії.

Вранішня тайга була непривітна й насуплена. Вона була наче мертва, застигла. Найменший подих вітерця не ворухив темної позеленілої хвої.

Тайга спала. Вона просипається вночі. Тоді вона повна стриманого шепоту й таємничого шемрання. Тоді прокидаються і тихолалі мешканці і їхні зелені очі світять, як фосфоричне сяєво гнилого пеняка.

Хабаров ішов попереду. Він упевнено продирався крізь хащі іноді озирючись на Володю, наче хотів переконатись, що той не відстав. Незабаром вийшли до струмка і довго йшли вздовж його русла, аж доки струмок не завернув кудись убік.

Все частіше стрічалися сопки, вкриті модринами. Дедалі сопки були вищі й вищі, й незабаром Володя побачив справжню гору, яка здіймалася край невеличкої річної долини.

Долина заросла осиками і березами, кущами бузини і шипшини. Висока, до пояса, густа трава зовсім ховала вузьку тайгову річку. Її сталеву стрічку Володя побачив, лише піднявшись на схил сопки.

Удвох з своїм провідником юнак ішов ледве помітною стежкою, яка зивалася вгору. Хабаров пояснив, що стежку протоптали звірі, які вночі ходять на водопій.

Схили сопки вкривали ялини і смереки, але вище знову почався листяний ліс. Берези, осики та вільшина стояли навколо як стіна.

Стежка зникла й Хабаров повів тепер Володю навпростець. Як видно, він дійсно добре знав напрям.

— Ви, мабуть, бували на кордоні? — спитав Володя. — Ви так упевнено ведете мене, що я...

— Бував, — неохоче муркнув Хабаров, озирнувшись, і Володя здалося, що його обличчя потемніло.

— Бував. Там у мене деякі справи... Там працює мій брат... теж дроворуб...

В обідню пору посідали під кущем дикої смородини. Гора лежала далеко, але попереду знов вставали сопки, одна крутіша від одної.

— Ні, треба спочатку наїстись, — сказав Володя. — Я не по-дужаю натщесерце отих круч.

Хабаров розкрив кошика й витяг смаженого рябця.

— Це наш Окума промишляє. У нього є мисливська рушниця. Але полює він рідко, немає часу за роботою.

У консервній банці був варений риж.

— Я теж звик до цього замість хліба, — вказав очима на риж Хабаров.

Він поставив перед Володею пляшку.

— Саке, — сказав він. — Її японці п'ють підігрітою, але нам буде й так добра.

— Дякую, я не питиму, — відмовився Володя. — Як я, п'яний, перейду через кордон?

— П'яний? Дурниці! Від саке? Та це ж рижова горілка, має всього двадцять градусів! Пий!

Хабаров відкупорив пляшку і подав її Володі.

Юнак нерішуче повертів пляшку в руках і поставив.

— Пийте краще ви... товаришу Хабаров.

— От-такої! Половина пляшки твоя. Спочатку ти мусиш випити. І потім ось що... Для тебе я не Хабаров, а просто Петя, Петро... Пий. Тільки — враз, хутко, не міркуючи. Ну?

«От причепився, як реп'ях» — подумав Володя, взяв пляшку й ковтнув із шийки. Пекуча рідина, наче ножом, полоснула горло. Юнак закашлявся, на очах ураз виступили сльози.

— Оце... така... саке? — ледве вимовив він.

— Пий, пий! Так, саке! Ти не будеш більше? Це чорт знає, що таке! Я гніваюсь на тебе.

— Це... саке?

— Саке.

Неясна підозра заповзла в серце. Неймовірно, щоб оцей пекучий спирт був «саке».

Хабаров сердито поставив пляшку в кошик.

— Коли так — я теж не хочу! — буркнув він.

Деякий час обидва мовчки їли м'ясо. Хабаров скоса зиркав на Володю. Потім роблено, як здалося Володі, посміхнувся.

— Ну, годі нам сердитись, — сказав примирливо. — Адже ми в тайзі. Нам треба бути друзями. Руку!

Він потиснув Володю за лікоть.

Над верховинами ялин і смерек пропливав червнений лагідний день. Крізь просвіти в густому мереживі хвойного віття виднілися острівці блакитного чистого неба.

Десь угорі віяв вітерець, але внизу, під наметом із хвої, було тихо й задумливо. Тут завжди стояв присмерк і тільки на галявинах сяяло сонце, колихались квіти і дзвеніли комахи.

— Я не знав, що у вас є брат, — сказав Володя Хабарову, коли вони знову рушили в дорогу.

— Брат? Який брат? — здивувався той.

— Та ви ж недавно сказали, що в вас є брат, що він живе біля кордону.

Хабаров зніяковів.

— А так, так. Звичайно. Брат. Його звуть Сергій. Дивися — сірка!

Він нагнувся й наздирав із пеняка модрина червонуватої камеди.

— Її жують, — сказав він, вкидаючи шматочок у рота. — Ясна від неї, кажуть, міцнішають.

І вони йшли далі.

— А батько ваш був політичний засланиць?

— Чому ти кажеш мені «ви»? Адже ми друзі. Мій батько?

Так. Його засудили до довічної каторги за замах на губернатора. Власне кажучи, його мали стратити, але саме трапилась якась амнесія, чи що. Одне слово — смерть батькові замінили каторгою довіку. Дивися, який гриб. Але він отруйний. Гадючий кажуть. Ти чув, як кричить гадюка?

— Сичить?

— Ні, кричить. Співає. Це буває вночі. Ось так: крЮ-крю-ю...

— Справді? Це моторошно.

— Або коли пугач кричить. Він плаче й регоче. Думають, що лісовик.

— А ведмеді? Часто трапляються?

— Ого, на кожному кроці. Тайга. Де ж їм і жити, як не в тайзі?

— Я ще не стрічав.

— Вони перші на людей не нападають. Ось вовки страшніші. Особливо, коли зграя.

Ішли деякий час мовчки, а тоді Хабаров спитав:

— Ти любиш вино? Я люблю бургундське, наприклад. Шампанське. В селище привозять. Там є невеличкий ресторан. Люблю погуляти.

— Хіба це дозволяє заробіток?

— Іншим не дозволяє, але мені...

Він замислився й облизав губи.

На верховині сопки, на кам'янистій кручі, червоніли стовбури сосен. Сонце сідало.

— Ми дуже добре йшли, — сказав Хабаров. — До того ж я повів навпростець. Ми вже зараз у прикордонній смузі.

— Невже?

— Так, так. Я сам не сподівався.

Володя хвилювався. Скоро кордон. Хабаров теж, мабуть, почував себе не зовсім добре. Він часто озирався на Володю, важко дихав, наче хто стискував йому горло.

— Треба обережніше, — сказав він. — До кордону рукою подати.

Його рухи стали скрадливі, м'які.

— Мені треба зробити невеличку розвідку, — тихо сказав він. — Ти почекай мене тут.

Володя сів на траву. Йому здалося, що Хабаров злякався і хоче його покинути. Коли це так — хай скаже правду. Треба дякувати вже за те, що довів до кордону, а далі...

— Не ворущися, жабо! — враз почув над собою Володя вигук свого провідника. — Не озирайся, а то — вб'ю!

Володя заляк.

— Вставай! — пролунала нова команда.

Не озираючись, Володя встав.

— Через кордон захотів? А цього не хочеш?

Хабаров блиснув перед юнаком лезом мисливського ножа — фінки.

— Думає, що я тебе справді прямісінько через кордон? Ні, жабо, до кордону далеко. Я знаю інший шлях. Зараз буде селище, ха-ха...

— Хто ж ти? — тихо спитав Володя.

— Хабаров. Тільки мій батько колишній офіцер і його вбили ваші прикордонники... І я за батька вже добре помстився. Кроком руш!

— Ти віддаси мене японцям? Ти — шпигун?

— Не розмовляти! Іди вперед! Коли спробуєш озирнутись, або... Одне слово — марш! Здорово я тебе...

— А що скажуть твої товариші дроворуби? Окума?

— Ха-ха, вони мені такі товариші, як і ти. Звичайно, я скажу, що привів тебе до кордону без жодних пригод. Ну, не спотикатись! Здорово я тебе, жабо...

Блискавично з'являлись і зникали в Володі плани втечі. Стрибнути вперед і побігти, ховаючись за стовбурами дерев? Несподівано повернутись і плигнути на провокатора?

Швидше, швидше! Далі буде вже пізно. Кроки? Сухе гілля тріщить під ногами?

Ні, це білка збила суху шишку з сосни.

Хтось гукнув: «Стій!» Клацнув замок гвинтівки?

Ні, це хрипко сміється шпиг:

— А ти не дурний, жабо. Не схотів пити спирту. П'яного тебе я швидко б...

«Ось зараз побіжу!»

І нова думка вжалила. Хіба можна залишити його живого? Адже він повернеться до Окума, до Моріта... Він житиме з ними, оцей шпиг і провокатор, продаватиме їх...

— Гей ти, не зиркай на всі боки, як той заєць. Стій! Витягни назад руки, я їх скручу ременем. Чуєш ти, жабо...

Він не доказав. Володя вдарив його щосили головою в живіт. Провокатор глухо зойкнув і впав навколішки. Володя навалився на нього всім тілом і вибив у нього з рук фінку.

Шпиг закричав. Володя затулив йому долонею рота. Шпигукав на допомогу. Потім він замовк. Він зрозумів, що крик виснажує сили. Він боровся озвіріло, намагаючись вхопити рукою ножа. Ніж сковзнув схилом сопки.

Шпиг був дужчий за Володю, але Володя — гнучкий і спритний. Він в'юном вислизав із цупких обіймів, звивався вужем, але здавлений раптом рукою за шию, впав на бік. Шпиг опинився зверху.

Володя чув, як він важко дихав, мов загнаний звір. Шпиг прохрипів, стискуючи міцніше й міцніше шию Володі:

— Тепер буду кінчати...

Дух перехопило. Невже він і справді задавить?

Володя підбгав ногу і з силою, як пружина, вдарив нею ворога в бік. Шпиг скоцюрбився, але шиї не випустив.

Юнак почував, що мине найбільше півхвилини, і буде по всьому

Сили швидко зникали. Тоді він відчайдушно сіпнувся, простягнув руки і схопив шпига за ногу. З несподіванки той позбувся рівноваги і беркицнув поряд Володі.

Це була тільки мить. Володя побачив у двох кроках ліворуч стрімке урвище. Коли пощастить зіпхнути туди шпига, він розіб'ється на смерть. Але те небезпечно, що в останню мить, летючи вниз, на каміння, він потягне за собою і його, Володю.

Ця думка спалахнула як блискавка. Вона тільки майнула в голові, і це вже було рішення.

Володя з силою штовхнув шпига до урвища. Той спробував утриматись, але ту ж мить Володя вдруге штовхнув його. І відчув, що вкупі з своїм супротивником стрімголов падає вниз...

Закінчення буде

Єва Нарубіна

СЕСТРИ

Валентині Ткаченко

Я приїхала з того краю,
Де під свист і машинний грюк
Супокою земля не знає,
Так як вугілля — білих рук.
Там людина крізь землю бачить
І лисає товсті пласти
Говірливим врубом гарячим,
Мов старих фоліантів листи.
Я весела й дзвінкоголоса,
В мене вдача проста й тверда,
В мене вугільно-чорні коси
Й чоловіча струнка хода.

А твої земляки далекі
Обмолотять колгоспні жита,
Пропрощаються із лелеками,
Вилітатимуть решета.
Полісянко моя, стоїш ти
Між загиблених дібров, гаїв,
На рукавах сорочки вишиті
Волошкові мрії твої.
Ти мов тая струнка береза,
Розчесала на вітрі косу,
По-дівочому підперезана,
У зелених очах твоїх сум.

Усміхнися, дай руку сміло,
І ходімо удвох туди,
Де на заході сонце сіло,
Золоті залишило сліди.
У братів там не день, не три дні
Нам з тобою робота є,
Там пісні наші теж потрібні,
Як мій вугіль і жито твоє.

Донбас, 1940 р.

Терень Масенко

СВЯТО В ОСЕТІЇ

ПОЕМА

Весь мир — мой храм, любовь — моя святиня,
Вселенная — отечество мое.

Коста.

Кількість народу не впливає на якість
талантів.

Горький.

Я люблю нашу землю широку.
І коли б я звільнився від справ,
Половину місяців року
Разом з хмарами — все б мандрував !

Ідучи по розквітлому світу,
Враз поет найбагатшим стає:
Сине небо, і гори, і вітер —
Все твоє, все навіки твоє !

Пароплави, авто, залізниці ...
Мало світла в однім вікні.
А мандрівки поету, мені,—
Свіжий вітер для вільної птиці !

ЗУСТРІЧ

Чи ж багато потрібно людині
Для дорог найпростіших? — Квиток,
Цигарки та блокнот у торбині
І насущного денний шматок ...

Як спинилися під Бесланом
Делегати усіх країв,
То виходили „крупним планом“,—
Оператор бо так звелів ...

Випадає ясна нагода :
Делегатом на свято Коста.
Поспішаєш,— мандрівником зроду,—
На авто, на перон з авта.

Москвичі — Городецький і Кримов,
Білоруський поет Жаврук;
Я зустрівся уперше з ними,
Мов старий і сердечний друг.

Хоч нудьгуєш за книгами всюди,—
Та миліш од найкращих книг
Нові зустрічі, нові люди —
Повні видання слів золотих !

Кличуть всіх осетинські джерела :
Разом з нами стають на перон
Колосьонок, Базанов — карели,
Із Ташкента — поет Даврон ;

Людське серце — найвища тема
Для природжених мандрівників.
Усміх дівчини — ціла поема,
Недочитана з віку віків ...

Із Калмикії — друг Дорджієв,
Йосиф Уткін,— група зроста ...
Осетини — Мамсуров, Плієв
Зустрічають гостей Коста.

ВІТАННЯ ДО ТЕРЕКА

Я люблю ті міста, де ні разу
У житті не бував, не ходив!
Верховини, долини Кавказу
Я ще з Лермонтовим полюбив.

Повен радості став я на берег,
Де стояв колись юний Серго:
Здрастуй, горець розкований—Терек,
Випив серцем я шуму твого!

Здрастуй, Терек,— душа горянина
Повнозвучна, співоча, стрімка.
Зустрічай, ніби рідного сина,
Наддніпрянця - степовика.

В шум твій — срібла налито по вінця,
Пісня гір — і дзвінка і проста...
Кобза гостя твого — українця
Промовляє словами Коста.

ТЕАТР ІМЕНІ ХЕТАГУРОВА

Тут зустрілись Фадеев, Еулі,
Ушаков, Мосашвілі Іло...
Всі народи Фандир¹ почули,
Всіх поетів це свято звело.

Із поетів — з народів ні оден
Не забув, що Коста — його друг.
У президії з нами — Погодін,—
Хетагуров Коста — драматург.

І художників — пензля поетів
Приєднав Хетагуров до нас:
Хетагуров — художник славетний,
Осетинський Шевченко Тарас!

Скільки фарб — та в одному портреті,
Скільки вдачі — в одному житті!
Прометееву силу поету
Дав народ на тернистій путі.

¹ „Ірон Фандир“ — „Осетинська ліра“ — книга Коста.

У єдинім житті — скільки гранів:
Драматург, публіцист і митець!..
Не поетів родив, а титанів
Наш народ — віковичний борець.

Барви пензля і слова — усе те
Він в одному іменні зібрав,
„Леонардо да Вінчі Осетії!“ —
Так Фадеев поета назвав...

Ми в Осетії дружно зійшлися
В урочистий і сонячний день.
Наші мови вінками сплелися
Круг його невмирущих пісень.

І коли телеграма із Львова
В осетинській столиці луна —
На братерське, оновлене слово
Встав театр, як людина одна:

І на мові і Заходу й Сходу
Наше гасло росте бойове:
— Хай живе вічна дружба народів!
— Батько Сталін хай вічно живе!

ВОЄННО-ОСЕТИНСЬКА ДОРОГА

До осетинських суворих вершин
Ми підіймалися разом.
Сімдесят п'ять кольорових машин
Рушили древнім Кавказом.

Теплим світанням зітхала земля
В тихій осінній долині.
Мокли навкруг кукурузні поля
Наче в степах України...

Запах чорнозему, дух полиню
Спомином, рідним навіки,
В серце схвилюване тепло війнув...
В горах озвалися ріки.

Хмари закутали обриси гір
Білим вологим наметом...
Першим зустрів нас шумний Алагір
Сина святковим портретом.

Зупинка, мітинг на кілька хвилин...
Скоро — третина дороги.
Звільна стискають розлогість долин
Гір величаві відроги.

Входим у ущелля глибоке, тісне;
Стежка над прірвою в'ється;
Світ розкривається: сонце ясне
Дзвоном, каскадами летється.

З ним уливається в очі мої
Казка в червінцях осінніх —
Так величаво, що можна б її
Тут привітати на колінах.

Юність моя протекла у степах
Білою хмаркою з моря;
Молодість серця розквітла в краях —
Там, де верхівлі суворі.

Бачив я вільний гірський Казахстан,
Славну вітчизну Джамбула.
Алмазних ночей, смарагдових світань
Серце моє не забуло.

Схили Тянь-Шаня сняться мені,
Сірі шпилі Ала-Тау;
Дружби горянської радісні дні
Знову я в горах вітаю.

Гей, верховини, блискучі шпилі —
Кавказ, Ала-Тау, Карпати,
Ви по краях золотої землі
Клоните чола брат брату!

Там, де одвічні прокляття й жалі
Чулись під зорями вчора —
Братнім вітанням моєї землі
Перекликаються гори.

ЗОРОМАГ

Спинились в тонелі. А поруч потік
Клекоче в проваллі глибоко;
Тремтить під ногами вузький місток;
Там сосни — на бескиді збоку;

І небо, вчепившись за щогли гілляк
Над прірвою лагідно квітне...
Наш похід внизу зустріча Зоромаг
Із хлібом і сіллю — привітно.

В сусідстві з хребтами, де вічні
сніги —
Тут затишно... Гостям підносять
Мов з бронзи поковані, тур'ї роги;
Наповнивши, випити просять.

На пнях придорожних — хустки й
рушники,
Колгоспне лежить частування.
І „тура“ з гостинної взявши руки,
Фадеев склада віншування:

„Нехай процвітає аул Зоромаг
І славен в Республіці буде!
Хай будуть міцними, як древній арак,
Його працюючі люди!“

За родичів, друзів, усіх земляків
Осетії славного сина!
Нехай зазвучить до Ельбруса верхів
Фандир золотий осетина!..“

Короткі промови — найкращі
завжди, —

Чи вічні вони, чи не вічні...
А раз ми приїхали в гості сюди,
По „туру“ пили героїчно.

І чаша така — далебі, не легка;
Пив „тура“, і скаржився стиха:
— Ну, де ти взялася, тваринно гірська,
Така крутогога на лихо?..

Було вже за південь. Дорогу без фар
Осяяло небо блакитне.
Оточене горами селище Нар
Наш похід зустріло завидна.

СЕЛИЩЕ НАР

Кавказ — неосяжна скарбниця красот,
Легенд неповторних природи...
Спинився на кручі Горгадзе Вассо,
Очей з котловини не зводить.

Чи ж диво, що мешканець дальніх
долин —

Піддався я суворим цим чарам?
Гірської, величної Грузії син
Стоїть, зачарований Наром.

Нардон у проваллі глибокім тече,
Дві річки дзвенять у долині.
Ми довго не зводим жадібних очей.
Втонувши у просторі синім.

Нардон вигинається срібним мечем,
Дві другі — зелена і синя ...
Здається, що круча за ними тече
І в простір спливає долина.

Задумавсь Горгадзе, говорить Вассо:
— Я вперше відчув тут одразу:
Мов казка, найкраща в країні казок,
Це селище — серце Кавказу.

ОБЕЛІСК ПОЕТА

Великий осетин з верхів суворих
Нару!

Твоею славою ми в гори ці прийшли...
Тебе в народу рідного не одняли
Ні людська злоба, ні державні карі!

Великий осетин, син трудового Нару!
Твої надії в людях розцвіли.
Як символ всенародної хвали —
Твій обеліск піднявся за сині хмари!..

Бо в дружнє коло гноблених народів
Ти свій народ безименний уводив
І вірним був народу до кінця...

Пливають над краєм дощовиті хмари.
Громади гір стоять навколо Нару —
Як вічний обеліск Осетії співця.

ВІЧНІ ОГНІ

Пройшовши Дагестанські степи,
До станції Огні вночі ми під'їжджали.
І потім нас у далеч проводжали
Під темним небом — огненні стовпи.

Ласкавий дощ долину окропив.
Не спалося. Земля німа лежала.

Мов смолоскини — поїзд окружали
Ключі полум'яні підземної ропи!..

І думав я — терцетами сонета:
Отак вона — жива душа поета
З глибин життя, з народу вироста

Отак і він крізь темряву століття
Народу рідному завжди невтомно
світити
Від Прометея дар — огонь душі Коста

ПЕРЕКЛИКАЮТЬСЯ ГОРИ

Гей, не один, не один, не один
Я тут сумую за вами —
Гори суворі братів - осетин,
Де я проходив, теж не один,
Над золотими струмками.

Все, що почули та виділи там —
Вдома повік не забудем.
Гори Осетії, слава вам,
Доли Осетії — щастя вам,
Вашим аулам і людям!..

Гори Осетії, єсть і у нас
Предківські гори — Карпати.
Гей мені час уже, сонячний час,
В горах моїх побувати.

Все, що почую, пізнаю я там —
В серці своєму залишу ...
Співом Федьковича вітер отам
Над верховинами дише.

Ширяться обрії степовика:
Гори ясні України!
Там відшукаю Івана Франка,
Предків - горян покоління,—

І на верховілі Карпат положу
Квіти Херсонщини ярі...
Через стени — Чорногору зв'яжу
З баштами селища Нару.

Чуєте громи, що в пліднім маю
Будять зелені простори?...
То в неосяжнім веснянім краю
Перекликаються гори.

Орджонікідзе — Сталінгр — Харків.
ХІ 1939 — І 1940 р.